વિરમગામ તા. ૨૦-૧૧-૪૫
મંગળવાર રાત્રે સાત વાગે

શ્રી સંતબાલજી જાહેર સમારંભ

શ્રી વિરમગામ તાલુકા સમિતિ તરફથી પૂ. શ્રી સંતબાલજી પાંચ માસ અત્રે રોકાઇ ૨૧-૧૧-૪૫ને રોજ વિદાય થવાના હોઇ તેમને નમ્ર અંજલી આપવા સારૂ કાર્યક્રમ યોજવામાં આવ્યો હતો. સમારંભનું પ્રમુખસ્થાન ગુજરાત વિદ્યાપીઠના મહામાત્ર શ્રી મગનલાલ દેસાઇએ સ્વીકાર્યું હતું.

કામકાજની શરૂઆત

સભાની શરૂઆત સાત વાગે પ્રાર્થનાથી કરવામાં આવી હતી. ત્યારબાદ પ્રમુખસ્થાન સ્વીકારવાની વિનતિ માટે તાલુકા સમિતિના પ્રમુખ શ્રી પુરુષોત્તમદાસે દરખાસ્ત મૂકી હતી. આ વેળાએ સભાજનોની હાજરી આશરે અઢી હજારની હતી.

દરખાસ્ત

છેલ્લા પાંચ માસથી આપણા શહેરમાં પૂ. શ્રી સંતબાલજી ચાતુર્માસ ગી રહ્યા છે. તેઓએ અહીં રહીને વિરમગામ તાલુકા તથા ગામતળની પ્રજાને 'દૃષ્ટિ અને દોરવણી આપી છે. હવે તેઓ શ્રી અહીંથી આવતી કાલે વિદાય . છે. તેથી તેઓને નમ્ર અંજલી અર્પવા આ સમારભ યોજવામાં આવ્યો અને તેના પ્રમુખસ્થાને બિરાજવા હું શ્રી મગનભાઈને વિનતિ કરૂં છું.

ગનભાઇનો પરિચય

ત્યારબાદ પરિચય આપતાં તેમણે જણાવ્યું કે સને ૧૯૨૧માં શાળા જ છોડવાની હાકલ પૂ. ગાંધીજીએ કરી હતી, ત્યારે મગનભાઇ કોલેજ ને ચાલ્યા આવેલા, ત્યારથી આજ દિન લગી વિદ્યાપીઠમાં જ રહ્યા છે ; હાલ તેઓ મહામાત્ર તરીકે છે. તેઓ વિદ્યાઅભ્યાસ કરતા હતા ત્યારે તેમનો અભ્યાસ ઊંચો હતો.

ઠરાવને ટેકો

ત્યારબાદ ભાઈશ્રી મગનલાલ શુકલે ઠરાવને ટેકો આપતાં જણાવ્યું હતુ કે શ્રી સંતબાલજીએ આપણને પાંચ માસ દરમિયાન જે સમજાવ્યું છે તેનો પ્રત્યક્ષ અમલ કરીને જ ખરી રીતે તો તેમને જવાબ આપી શકાય. આપણે બધા તેમનો આદેશ પાળીશું, એ વચન આપવા માટે આ સમારંભ યોજાયો છે. તેના પ્રમુખસ્થાન માટે ભાઈશ્રી મગનભાઈનું નામ સૂચવાયું છે, તેને મારો હાર્દિક ટેકો છે. ત્યારબાદ પ્રમુખશ્રીને સુતરનો હાર પહેરાવવામાં આવ્યો હતો અને સભાનું કામ શરૂ થયું હતું.

વિદાય ભાષણ

આપશ્રીએ સં. ૨૦૦૧ ના ચાતુર્માસમાં વિરમગામ શહેરમાં નિવાસ કરી વિરમગામ તાલુકાને સામાન્ય રીતે અને શહેરને યથાર્થ રીતે પાવન કરેલ છે. આપના પુનિત પગલાં થતાં કોલેરા સમી ગયો. જે કોલેરાએ ભયંકર પંજો અમારા શહેર ઉપર ઉગામ્યો હતો અને જેમાંથી બચવા અમો પ્રયત્ન કરતા હતા, ત્યારે તેવા કપરા સમયે આવી આપશ્રીએ અમોને પ્રેરણા આપી, હિંમત આપી, અને કોલેરાને અટકાવવામાં સફળતા અપાવી.

વિરમગામમાં દર સાલ મેલેરીઆનું જોર વિશેષ હોય છે અને વિરમગામમાં ઘણાં ડોકટરો અને વૈદો હોવા છતાં મેલેરીઆનું પ્રમાણ ઘટતું નથી બલકે દિનપ્રતિદિન વધતું જાય છે. ત્યાં કોલેરા પછી મેલેરીઆ જો દર સાલની માફક ઉપદ્રવ કરે તો, વિરમગામની પ્રજાની શું સ્થિતિ થાય તે કલ્પનાથી આપનું કોમળ હૃદય દ્રવી ઊઠયું. આપે પાણી પહેલો પાળ બાંધવાના નિયમ મુજબ પ્રજા વિનાશક રોગોને જડમૂળથી કાઢવા ગ્રામસફાઈ સમિતિ નીમી અને શહેરીઓને સહકાર આપવા આમંત્રણ આપ્યું. આપની હાકલ સાંભળતાં શહેરના યુવાનો, વૃદ્ધો, બાળકો, સ્ત્રીઓ, અને પુરૂષો ઘણાં વરસની આળસ ઊંઘ ખંખેરી સચેત થયા-જાગૃત થયા અને મોટી સંખ્યામાં શહેર સફાઈનું કાર્ય કરવા પાવડાં, તબડકા, તથા સાવરણા લઈ, શહેરમાં ઘૂમવા લાગ્યાં. તા. ૨૬ મી ઓગષ્ટ સને ૧૯૪૫, વિરમગામના ઇતિહાસમાં એક સુવર્ણદિન યાદગાર દિન બની રહેશે.

આપ જ્ઞાન તથા સમન્વયમાં માનો છો. આપ 'યોગઃકર્મસુ કૌશલં' માં માનો છો. આપ 'યોગઃસમન્વ મુચ્યતે' એ સૂત્રમાં માનો છો, અને તેથી દરેક દરેક કાર્યમાં ઘણો ઝીણવટથી અભ્યાસ કરી, મનન કરી, કાર્ય હાથમાં લો છો, અને જે કર્મ કરવું તે, કુશળતા પૂર્વક વ્યવસ્થિત રીતે કરવું એ ધોરણે આપ

દરેક કાર્ય વ્યવસ્થિત પણે કરો છો. આપના રોજબરોજના કાર્યમાં પણ તેટલી જ નિયમિતતા અને વ્યવસ્થિતતા આપનાં પરિચયમાં આવનાર આગંતુકને સહેજે જણાઈ આવે છે.

આપે જૈન સાધુનો અંચળો પહેર્યો છે. આજની આધુનિક ભાષામાં જૈન સાધુ કહેવા તે આપને વાડા સંપ્રદાયમાં પુરી અન્યાય કરવા જેવું છે. આપ તો વિશ્વધર્મમાં માનનાર છો. આપના ધર્મમાં દેશકાળ કે કોઈ જાતિના અંતરાય નથી. ઊંચનીચના ભેદ આપના તપ આગળ ટકી શકતા નથી. આપની વત્સલતાની અમીધારા હરકોઇને પ્રેમથી નવરાવે છે.

આપ શાસ્ત્રોના ઊંડા અભ્યાસી છો. આપનું ધર્મનું જ્ઞાન પાંડિત્યમાં પરિણમ્યું નથી. આપ તો ધર્મને જીવનમાં આચરી સહુ કોઈને તે પ્રમાણે ધર્માચરણ કરવા આમંત્રણ આપો છો. આપને ધર્મિષ્ઠ કર્મયોગી કહેવામાં અમો બીલકુલ અતિશયોક્તિ કરતા નથી. બલકે અમારી ભાંગી તૂટી ભાષા આપના કર્મયોગને યથાર્થ ભાષામાં મૂકી શકતી નથી. આપ સમાજના, રાષ્ટ્રના, અને વિશ્વના ઉદ્ધારમાં માનો છો, કોઈપણ પ્રજાના ધર્માચરણ માટે આઝાદી આવશ્યક છે તે માનો છો, ગુલામ પ્રજા ધર્માચરણ કરી શકતી નથી તેવી આપની માન્યતા છે. સમાજ તથા રાષ્ટ્રનો ઉદ્ધાર કરવો તે સાધુ પુરૂષોનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે, તેમ આપ માનો છો, અને એ રીતે પ્રજામાંથી ગુલામી માનસ દૂર કરવા, આસુરી સંપત્તિ દૂર કરવા તથા દૈવી સંપતિ મેળવવા "अभयं सत्त्वसंशुद्धिश्च" વિગેરે મેળવવા આપ આપના પ્રવચન દ્વારા પ્રયાસ કરો છો. ભારતવર્ષના છપ્પન લાખ સાધુઓમાં આપ સંતોમાં બાલ-સૂર્ય પ્રકાશ્યા છો. જો અમારા ધર્મ ગુરૂઓ પોતાનું જ્ઞાન અને પોતાની સેવા આ દૃષ્ટિએ ભારતને આપે તો ભારતની આઝાદી તો શું, પણ જગતના રાજનીતિજ્ઞો વિશ્વશાંતિ માટે જે ઝંખના કરી રહ્યા છે તે હસ્તાકમલવત્ થાય. પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા તે પરિવર્તન લાવે.

આપે અસ્પૃશ્યતા નિવારણ માટે, હિંદુ મુસ્લીમ ઐકયતા માટે, રચનાત્મક કાર્ય માટે, અહિંસા માટે, સ્ત્રી શિક્ષણ તથા બાલ કેળવણી માટે પણ વિરમ-ગામમાં સુંદર કાર્ય કર્યું છે. સેવાને શુદ્ધસ્વરૂપમાં સમજાવી છે ખુરસીઓ પાછળ દોડનાર અને સેવાના ક્ષેત્રો રૂંધી નાખનારને, પૈસો મારો પરમેશ્વર માનનારને, કાળાં બજાર કરનારની આપે ઘણી કડક ટીકા કરી, મીહાશયો તેઓ જે પાપ કરી રહ્યા છે તે તરફ ધ્યાન દોર્યું છે. મહાજનની કિંમત, આબરૂ કે લાગવગ કદી ઘટતી નથી પણ અલ્પજન; મહાજનની ગાદીએ બેસે

ત્યારે જ પ્રતિષ્ઠા મળતી નથી તે આપનાં વચનો સુવર્ણ અક્ષરથી કોતરવા જેવા છે.

આપણો વિકાસ આપણે કરવો જોઇએ. પારકી આશા રાખવી ન જોઈએ. સિદ્ધાંતમાં ઢીલાસ ન જોઇએ. સમાજમાં જ્ઞાન અને સદાચરણની પ્રતિષ્ઠા હોવી જોઇએ. અન્યાયથી ધન ઉપાર્જિત કરનાર લક્ષ્મીનંદનોની પ્રતિષ્ઠા ન હોવી જોઇએ. સમાજ ઉપર તેનું વર્ચસ્વ ન હોવું જોઇએ. ફાળામાં તેમનો ફાળો લેતાં વિચાર કરવો જોઈએ. અધર્મથી મેળવેલ ધનથી ધર્મનો પ્રચાર કરવામાં પાપ છે તે ભાવનાને આપ હૃદય સન્મુખ રાખી આપનું પુણ્યવાન કાર્ય કરો છો.

આપે ભાલનળકાંઠા જળસહાયક સંસ્થા સ્થાપી, સાણંદમાં વિશ્વવત્સલ દવાખાનું સ્થાપી આપના ધર્મકામના વિધવિધ કાર્યો પ્રજા સમક્ષ રજૂ કર્યા છે. વિરમગામમાં આપના આગમનથી જે ઉત્સાહ તથા ધર્મપરાયણતા થઈ છે, તે માટે તથા આપે જે માર્ગદર્શન આપી પ્રજામાં નવચેતન રેડયુ છે તે માટે અમો આપના ઋણી છીએ.

આપ જ્યારે અહીંથી વિદાય લો છો ત્યારે અમો અમારી નમ્ર અંજલિ આપને આપીએ છીએ. આપનો પ્રેમ અમારા ઉપર સદા કાયમ રહે અને અમો તે માટે લાયક થવા હરહંમેશ તૈયાર રહીએ તેવી પરમકૃપાળુ પ્રભુ પાસે અમારી પ્રાર્થના છે.

છોટુભાઈની સ્પષ્ટતા અને સમર્થન

સ્પષ્ટતા

આજના પ્રસંગે સભાજનોને લાગશે કે સંતબાલજીને મા વળી સમારંભ શો? એમના ગુણગાન ગાવાની આ તે કઈ રીત? એક જૈનસાધુ ત્યાગી તપસ્વી અને ધર્મ પુરૂષને આ રીતે સન્માનો ધર્મની ક્ષતિ તો નથી થતી ને? આ ધર્મ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન નથી ને?

શ્રોતાજનો, અમે આ બધું ખૂબ વિચાર્યું. અમને લાગ્યું કે આ માનપત્ર કે સન્માન સમારંભ નથી, પણ અમે જે જોયું, જાણ્યું, અને પ્રત્યક્ષ, અનુ-

ભવ્યું તેની જાણ જગતને કરવા માટે આ પ્રસંગ યોજ્યો છે. જ્યારે વ્યક્તિ યા સમાજ સાચી ધર્મદૃષ્ટિથી જુદો પડી જાય છે, ત્યારે ધર્મ અને સમાજજીવન જુદે જુદે માર્ગે વહે છે, અને તેથી જગતનું જીવન સત્યથી વેગળું જાય છે. આજનું જીવન લગભગ આવું જ છે. આવે સમયે ધર્મ માર્ગે પ્રજાને દોરી સત્યનો રાહ દેખાડનાર, અને તે માર્ગે પ્રત્યક્ષ આચરણ કરી, કરાવનાર પુરૂષનો અમને જે અનુભવ થયો છે, તેની જાણ વિરમગામની પ્રજાને અને જગતમાં જ્યાં જ્યાં અમારો અવાજ પહોંચતો હોય તેને જણાવવા માટે આ પ્રસંગ નિર્માયો છે. મંદિર, મસ્જીદ, કે કોઇ પણ ધર્મસ્થાનમાં પ્રાર્થના થાય છે, તેમ બાંગ પોકારીને અમે આ જાહેરાત કરીએ છીએ. ખરો ધર્મ શું છે ? એવુ જે જાણે છે. તેણે કરી બતાવેલા કામોનો ઇતિહાસ રચાઇ રહ્યો છે. તેમાં અમારો નમ્રઅવાજ રજૂ કરીએ છીએ. આશા છે આપ સૌ આ વસ્તુને યથાર્થ સ્વરૂપમાં લેશો.

પ્રથમ મુલાકાત

આજથી ત્રણેક વર્ષ પહેલાં અમે તેઓને થોરી મુકામે મળેલા ત્યારે તેઓએ હિંદુમુસ્લીમ ઐકય વિષે જે પ્રવચન ત્યાં કરેલું, તેની છાપ હજુ સદાય તાજી છે. એક ધૂળ, અને બીજી રાખ, એમ કહીને એમણે જે સમજાવટ કરેલી, અને કોઇ સારાયે નથી, કોઈ માઠાયે નથી, એવું જે સાંભળેલું તેની અસર થયેલી.

આમંત્રણ

અમે તેઓશ્રીને ત્યાંજ અહીં પધારવા વિનતિ કરેલી. ત્યારપછી ઘણો સમય ગયો, અમે તેમને ભૂલી ગયા, તેઓ પણ કદાચ વિસરી ગયા હશે, પણ તોયે તેઓશ્રી ચાલુ વર્ષે અહીં પધાર્યા.

પરોણાની સ્થિતિ :—

તેઓ આવ્યા તો ખરા, પણ એ ઘરના પરોણા જેવી તેમની સ્થિતિ શરૂઆતમાં થઇ. તેઓને કોણ આમંત્રે ? વાડામાં તેમનું પુજન કોણ કરે ? અને બીજા પણ પૂરા પરિચિત નહીં. તોપણ તેઓને તો જે લગની હતી તે સિવાય આવી સ્થિતિની કશી જ પડી ન હતી ! તેમણે તો રાષ્ટ્ર સમસ્તને પુકાર્યો. વિરમગામ સમસ્તની પ્રજાને તેમણે તો પુકારી અને આપ સૌ જોઇ રહ્યા છો કે આજે શી સ્થિતિ છે ?

ધર્મ ઘેલછાને વશ અમે નથી

તમે સૌ એટલું તો જાણો જ છો કે, આઝાદી, રાષ્ટ્રસેવા અને મહા-

સભામાં માનનાર કોઇ વ્યક્તિ, આ સાધુની પાછળ ઘેલી ન થાય. પણ અમે તો મુનીશ્રીના પ્રત્યેક કાર્ય ઝીણામાં ઝીણી ક્રિયામાં પણ સમસ્ત જગતના વિશ્વ વાત્સલ્યની દૃષ્ટિ રહેલી છે તે જોઇએ છીએ.

વિશ્વ કલ્યાણકારી સાધુ

વિરમગામના તેમના પાંચ માસ દરમિયાન બધાયે જોયું કે, આ તો માત્ર ભારતવર્ષનો જ નહિ, પણ સારાયે વિશ્વનો કલ્યાણકારી સાધુ છે. આપણે બધાયે તેમની પ્રવૃત્તિઓ દ્વારાજ આ જોયું છે. તેઓના જ શબ્દોમાં કહીએ તો, ' મહાજનનું સ્થાન કદી નીચું નથી. મહાજન કદી કોઇથી ડરતો નથી. પણ અલ્પજન ડરે છે.' તેમ જ્યારે તાકાતહીન માણસ મહાજનની ગાદી પર ચડી બેસે અને કહે, 'મને કોઇ માનતું નથી.' અમે આ વાકયો કહી એ બતાવવા માગીએ છીએ કે તેમનાં સત્ય, તપશ્ચર્યા અને ધર્મમય વિવેકે જ અમને ખેંચ્યા છે.

આજના વિશ્વવંદ્ય પુરુષ ગાંધીજી જે કહી રહ્યા છે તે આવું જ છે. પાંચ પાંચ માસ આપણી સાથે રહી, આપણી અજ્ઞાનતાને લીધે ઊભા થયેલાં સંકટો નિવારવાની જે સચોટ રીતો તેમણે અજમાવી છે તે આના જ્વલંત ઉદાહરણ રૂપ છે.

કપરી પળોમાં પધરામણી

વિરમગામ જેવા ગંદકીના ધામમાં ગયે જેઠ મહિને જ્યારે સખત કોલેરાનું તાંડવ ચાલી રહ્યું હતું અને પળેપળે શું થશે તેની ચિંતા રહેતી હતી, આખા ગામે હિજરત કરી જવી પડશે કે શું એવી ભયાનક વેળાએ આ પુરુષ આપણા ગામમાં પધાર્યા.

નિરીક્ષણઃ-

આવતાંની સાથે જ તેઓએ કોલેરા વોર્ડની મુલાકાતો શરૂ કરેલી અને ગામનું અવલોકન બારીકાઇથી કરેલું. પ્રથમ નજરે જ તેમને લાગ્યું કે ગામની ગંદકી દૂર કરવી જ જોઇએ.

અમને બચાવ્યાઃ-

વિરમગામની તવારીખમાં ગ્રામસફાઈ સમિતિ એક વિરલ યાદગીરી ગણાશે. એની શરૂઆતનો દિવસ, ધન્ય દિવસ ગણાશે. તેમની પ્રેરણા અને પ્રયત્નોથી શરૂ થયેલી સમિતિનું કાર્ય એટલું તો વ્યાપક બન્યું કે અમને તો ચમત્કાર જેવું જ લાગે છે. જો કે આ ચમત્કાર નથી જ. મહામહેનતનું પરિણામ

માત્ર જ છે. પણ અમે કૉલેરામાંથી બચ્યા અને મેલેરીઆ પણ અટકયો. આમાં કશીજ અતિશયોકતિ નથી.

અજાયબ શકિત:-

તેમની વાણીમાં તેમની સત્ય નિષ્ઠા, તપ, અને સતત પુરૂષાર્થને લીધે જે ચૈતન્ય, શકિત અને પ્રેરણા પૂરવાની તાકાત છે તેનુંજ આ પરિણામ છે.

યશાઅપયશથી પર:-

સંતપુરૂષ અને તેમાંયે જૈન સાધુને યશ કે અપયશનો પ્રશ્ન હોયજ નહિ. તેમાંયે પોતે તો માને છે, કે અમારી ફરજ અમે ચુકયા છીએ. તે પાપના પ્રાયશ્ચિત અર્થે પણ હવે અમારે મોઢું કર્યું પાલવે એમ નથી.

યુગપ્રવર્તક પુરૂષ:-

એમણે જે કામ અહીં અને ભાલ નળકાંઠા અને બીજે કર્યું છે તે વિષે ઘણાં જાણે છે. આ બધી પ્રવૃત્તિઓનું અદ્‌ભુત પરિણામ થોડાજ વર્ષોમાં ભાલ નળકાંઠામાં આપણે જોઈ શકીશું. તેઓ વિચારશીલ, જ્ઞાનશીલ, કર્તવ્યશીલ, અને ધર્મશીલ પુરૂષ છે. ગુજરાતની પ્રજામાં તેજસ્વી પુરૂષ છે. જનસેવા તે પ્રભુસેવા છે એમ પ્રત્યક્ષ આચરણથી સિદ્ધ કરે છે. આવો પુરૂષ થોડાજ સમયમાં સાધુ સમાજમાં યુગપ્રવર્તક સાધુ બનશે, એવી અમારી ધારણા છે. ધીમે ધીમે તેઓ તેમનું મહાન જવાબદારી ભર્યું સ્થાન દીપાવશે.

વિરમગામ તીર્થધામ:—

ગંદકીનું ધામ ગણાતું વિરમગામ આજે તો તેમના પ્રયત્નોને લીધે તીર્થ-ધામ બન્યું છે. એ ઉપકાર અમે ભૂલી શકતા નથી. અમે તેમને પુનઃ વિનવીએ છીએ કે તેઓશ્રી અમને વિસારે નહિ.

જગતને જાણ અને વિનતિ:—

આવા પુરૂષને જગત ઓળખે અને ધર્મ, સમાજ, તથા રાજકીય ક્ષેત્રમાં ક્રાન્તિ કરાવે, તેવી વિનતિ કરીએ છીએ. આ માત્ર લાગણીભર્યા શબ્દો નથી પણ પ્રત્યક્ષ અનુભવનો સાર છે.

અદેસિંહનું કાવ્ય:—

છોટુભાઈનું વકતવ્ય પૂરું થયા બાદ ભાઈ અદેસિંહે 'ગુરુ તમે ખૂબ કર્યા ઉપકાર' નામનું નિજ રચિત કાવ્ય પ્રસંગોપાત ગાયું હતું.

હીરાચંદભાઇઃ—

છોટુભાઇના મંતવ્યનું તેઓએ સમર્થન કરતાં જણાવ્યું કે આ નથી માનપત્ર, મેળાવડો, કે સન્માન સમારંભ, પણ તેઓશ્રીએ આપણને જે માર્ગ બતાવ્યો છે અને તે માર્ગે જવા સારૂં, તેમણે આપણી પાસે બત્રીસ લક્ષણા પુરૂષના ભોગની માગણી કરી છે, તે અમે પૂરી કરીશું એવું જાહેર વચન આપવાની સભા છે. 'સેવાના સપથ' લેવાની મળેલી સમસ્ત શહેરીઓની આ સભા છે.

કાવ્યો નૃત્ય અને ભજનઃ—

ત્યારબાદ કવિશ્રી ચુનીભાઇ અને કેશરીસીંહના કાવ્યો, ચંદ્રા બહેનનાં નૃત્ય પ્રયોગો, અને મીરાં બહેનનું ભજન ગવાયાં હતાં.

વિદ્યાર્થીઓનું મંતવ્યઃ—

વિરમગામ શહેરના રાષ્ટ્રીય વિદ્યાર્થીમંડળ તરફથી શ્રી. પંડ્યાએ બોલતાં જણાવ્યું હતું, કે અમને શ્રી. 'સંતબાલજી' પાસેથી જે જ્ઞાન મળ્યું છે તે આજ લગી અનેક જગ્યાએ પ્રયત્નો કરવાં છતાં મળ્યું નથી. ગાંધીવાદ, સમાજવાદ, સામ્યવાદ, સામ્રાજ્યવાદ કે જગતના અનેક વાદોનો અર્થ અને હેતુ. તથા જગતની અશાંતિનું મૂળ શામાં છે? આઝાદી શું ચીજ છે! રચનાત્મક કાર્યનું મહત્વ શું! આ બધું તેમની પાસેથી ખૂબ સારી રીતે સમજી શકયા છીએ.

રચનાત્મક કામનું મહત્વઃ—

વિરમગામમાં તેમણે પોતાના પ્રત્યક્ષ આચરણથી અમને સચોટ સમજાવ્યું છે, કે કોમી ઐકય, અસ્પૃસ્યતા નિવારણ, નારી ઉન્નતિ, ઉંચા નીચા ગણાતા ભેદોનું નિવારણ વિગેરે શું છે?

શ્રમજીવીઓનું સુકાન પકડશેઃ—

તેઓએ અમને એ પણ સમજાવ્યું કે, પ્રથમ બ્રાહ્મણ, બીજે ક્ષત્રિયો, અને આજે વેપારીઓના હાથમાં જગતનું તંત્ર હતું. પણ હવે સમય એવો આવી રહ્યો છે, કે જ્યારે મજૂરી રૂપી મૂડી જેવી કિંમત બીજા કોઇ દ્રવ્યની નહિ હોય, અને મજૂરી સાથે જ્ઞાનમય સંસ્કાર ભળશે એટલે શ્રમજીવીઓના હાથમાં જગતનું સુકાન જશે.

મુનિશ્રીની પ્રવૃત્તિઓના પડઘા :

તેમણે અમારા વ્યાયામ સંઘને પણ દોરવણી આપી છે. નાટય પ્રયોગમાં

પણ તેઓશ્રીએ હાજરી આપી હતી. કાઠિયાવાડમાં પણ તેઓશ્રીની પ્રવૃત્તિના પડઘા અમે અનુભવ્યા છે. હવે તેઓશ્રીએ બત્રીસ લક્ષણાની માગણી પુકારી છે. આશા છે આપણે સૌ તેનો જવાબ આપીશું.

શિવાભાઈ કોટન બ્રોકર

પૂ. સંતબાલજી જવાના છે. વિદાય થાય છે, તે વખતે વેદના થાય છે પણ હવે આપણો સંબંધ તેમની સાથે થયો છે, તે આપણે કે તેઓ બેમાંથી કોઇ ભૂલવાનાં નથી. અને તેઓશ્રી ફરી આપણી વચ્ચે પધારશે એવી આશા રાખું છું. તેમના પ્રયત્નોને પરિણામે મને તો દીવા જેવું ચોકખી રીતે બાપુજીના રચનાત્મક કામનું મહત્ત્વ સમજાઇ ગયું છે.

પણ ખટકે છે :—

આ બધું છતાં એક વાત મને ખટકે છે, અને તે એ કે, તેમણે ધરેલી ઝોળી આપણે અધૂરીજ રાખી છે, તેમણે પીરસેલો ખોરાક આપણે પચાવવામાં પૂરા સફળ નીવડયા નથી. અને તેથી તેમની પાસે ભરેલા ભંડારનો પૂરો ઉપયોગ કરી શકયા નથી મતલબ કે તેમના જ્ઞાનનો જોઈતો લાભ લીધો નથી, તેથી તેમની ઝોળીનું મહત્વ પણ સમજ્યા નથી. એટલે આપણે શક્તિ છતાં ઝોળી ભરી આપી નથી. પણ હવે આશા રાખું છું કે, વરસે બે વરસે આપણે સમજીશું અને બાકી રહેલું કાર્ય પૂરૂં કરી બતાવીશું.

હરિજન ભાઈઓને નવાઇ લાગે છે :—

આલાભાઇએ બોલતાં જણાવ્યું હતું કે, બાપુએ અહીં પધારીને અમને યાદ કર્યા છે, એ બદલ ખૂબ આનંદ થાય છે. મને તો કદી કલ્પના યે ન હતી કે, અમારા સવર્ણ ભાઇઓ અમારી સાથે બેસીને ફળનો કકડો પણ વાપરશે તેની જગ્યાએ સમુહભોજન થયું. આ વાતનો મને ખૂબ આનંદ થાય છે. અને હવે વિનતિ કરૂં છું કે અમારા પ્રત્યે ધ્યાન આપતા રહે અને અમોને શક્તિ આપતાં રહે.

ભાનુભાઇને પણ નવાઇ !

એક જૈન સાધુ આ ગામમાં આવતાવેંત હરિજનોને વારંવાર મળવાની માગણી કરે એ પ્રત્યક્ષ જોઇને મને ખૂબ નવાઈ થયેલી. જ્યારે જ્યારે કચડાયેલા વર્ગની વાત થતી હોય ત્યારે તેઓશ્રી તેમની પ્રત્યે જે મમતાભરી વર્તણૂક રાખે છે, તે જોઇને ધડો લેવાનું મન થઈ જાય છે.

આ રીતે સ્થાનિક વકતાઓનું મંતવ્ય પત્યા બાદ લત્તા સફાઇ હરિફાઇના

વિજેતાઓને, ગ્રામસફાઈ સમિતિના ખાસ કાર્યકરોને અને સ્મરણ શક્તિના પ્રયાસોમાં વિજેતાઓને ઈનામની વહેંચણી કરવામાં આવી હતી.

શ્રી સંતબાલજીનું મંતવ્ય પશ્ચાતાપનું પ્રદર્શન

વિરમગામ આવ્યા આજે પાંચ માસ થઈ ચૂકયા. આ સમય તમારી સાથે રહી તમારો જે પ્રેમ મેં લીધો છે, અને આજે તમે જે પ્રદર્શન કર્યું છે એ જોઈને મારે શું કહેવું એજ મૂંઝવણ થાય છે. 'આ જયારે સન્માન સમારંભનો ખ્યાલ મારી સામે રજૂ થયો ત્યારે જે મેં કહેલું તે ફરીને કહું છું' 'આ સન્માન સમારંભ નથી, પણ આજ સુધી જે વસ્તુ તરફ ધ્યાન ખેંચાવું જોઈતું હતું તે તરફ ધ્યાન ગયું નહોતું, આ વાતની ભૂલનો જાહેર પાશ્ચાતાપ છે અને એનું તમે જાહેર પ્રદર્શન ગોઠવ્યું. ધન્ય છે તમને !

અપમાન સન્માન પી જઈશ,

પ્રિય છોટુભાઈએ તેમની વકીલી ભાષામાં મને બાંધી લીધો છે. જો માત્ર વકીલી ભાષા હોત તો, આ વીશો વાણિયો (જાતે તેઓ વીશા શ્રીમાળી જૈન છે માટે) એમ બંધાત નહિ, પણ તેમણે અને પ્રિય લીલચંદભાઈએ જે શબ્દો કહ્યા છે, તે અમલમાં આવશે તો હું આ પશ્ચાતાપનું પ્રદર્શન અપમાન યા સન્માન જે ગણો તે ગણીને પી જઈશ.

મને ગમી છે ગ્રામસફાઇઃ-

મને તમારામાં આટલું બધું નહોતું લાગતું, પણ પ્રિય મગનભાઇએ હમણાંજ તમારી સમક્ષ ભાઈ પુજારાના નાના બાળકને ઉંચકીને ગ્રામસફાઈ સમિતિના ' સરદાર ' તરીકે ઓળખાવ્યો છે, તે કાર્ય મને વધુમાં વધુ ગમ્યું છે. તમારા આ કામે મને સંતોષ આપ્યો છે. સ્મૃતિના પ્રયોગ કરનારાને તો સૂચવવા જેવું સૂચવાઈ ગયું છે.

સફાઈ સમિતિ અને શિવાભાઇઃ—

શિવાભાઈ જેમ ગ્રા–સ–સ–ને પોતાની કરી માની છે, તેમ મગનભાઈ, અંબાલાલભાઈ, અને અન્ય ભાઇઓ તેમની સાથે સહકારમાં એમને સાથ આપે; આ સમિતિ મને બહુ પ્રિય છે. તેનાં કાર્યકર્તા પ્રત્યે ખૂબ અભિલાષા છે.

માગણી માટે પ્રવચન

શું પ્રવચન માગણી માટે હોય છે ? પણ તમે કહો કે માગો ત્યારે માગવાનું મન થાય છે અને તે ગ્રામસફાઈ સમિતિ વિષેના મારા વિચારોમાં જણાવાઈ ગયું.

કઠોર ન ધારતાઃ—

ખરેખર તમને પ્રશ્ન થશે કે શું આ લોકોમાં પ્રેમનું ચટકું લગાડી ચાલ્યા જાય એવી ક્રૂરતા હશે ? શું અમે કઠોર હોઈશું ? તમારા હૈયા પીગળે એની અપીલ અમને થતી નહિ હોય ? થાય જ. તમે અમને કઠોર ન ધારશો. વિના આમંત્રણે આવેલાને આમંત્રણ લેવાની જરૂર નથી. એ તો તમારી લાગણી અસર કરે જ.

હાલરડાની હલકમાં ઉંઘી જવાય

તમે મારા જે ગીતો ગાયા તે તો બાલ હાલરડાં છે અને હાલરડા સાંભળીને બાળક ઉંઘી જાય. સદ્‌ભાગ્યે હું આવા હાલરડા સાંભળીને ઊંઘી જતો નથી એમ થાય તો કામ થાય નહિ. અલબત્ત હું બાળક બનવા ઇચ્છું છું.

શરમાવો નહિ બાપુ

અદેસિંહભાઈએ મને ‘ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી ’ કહીને ગાયું. નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી તે આ ‘ સંતબાલ ’ નથી. હા જો તમે અવિવાહીતને બ્રહ્મચારી કહેતા હો તો હું છું. પણ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી તો નથી જ. નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય એ કેવી મહાભારત ચીજ છે એની ચિન્તા તો મારા જેવા થાકેલાને સતત રહ્યા કરે છે.

તમે મને જ્યોતિપુંજ, ચૈતન્યપુંજ, અને આગળ વધીને ભગવાન જેવા શબ્દો આપ્યા આ બધી ભાષા વાપરીને તમારે મને શરમાવવો છે શું ?

નાનું કુટુંબ છોડી વિશાળ કુટુંબ :—

એક સાધુ તરીકે નાનકડું કુટુંબ છોડી વિશ્વવાત્સલ્ય ભાવ કેળવવા શપથ લીધા. એમાં તે કયું ભગીરથ કાર્ય કરી નાંખ્યું છે ? આમ કહીને ચાબખા મારતો નથી, પણ મારો પશ્ચાતાપ જાહેર કરું છું.

અમે તો મોડા પડયા છીએ :—

ગાંધીજીને તમે જરુર માનપત્ર આપી શકો કારણ આ દિશામાં પ્રથમ પહેલ એમણે કરી. અમારું કામ ઉપાડી લીધું, અમે તો મોડા પડયા છીએ તે ભેટવા માટે પ્રયત્નો કરી રહ્યા છીએ. મેં છોટુભાઇને પૂછેલું કે તેમને માનપત્ર આપો છો, તો તેમણે હા કહી.

અનેક શક્તિઓને આપણે સન્માનતા નથી :—

સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, આકાશ, પૃથ્વી, જળઝરણા, નદી, સાગર એવી એવી તો અનેક શક્તિઓ વગર બોલ્યે પોતાની મહામૂલી શક્તિ આપણને પુરી પાડે છે. શું આપણે એમને કદીયે સન્માનવા ગયા છીએ ?

ભાનુભાઈ અને આલાભાઈ :

ભાનુભાઈએ કહ્યું કે હરિજન વાસમાં જવાની મારી માંગણીથી તેમને નવાઈ લાગી, અને આલાભાઈ તો હું જયારથી તેમને મળ્યો છું ત્યારથી 'દીયા (દયા) દીયા (દયા)' કરો એમ કહે છે. ભલા 'દયા તો એ કરે કે હું? જો કે તેઓ તો લખપતિ ગણાય છે પણ મારા ભાંડુઓને હું ભૂલી ગયો છું. તેમને મળવા જાઉં કે યાદ કરું એમાં તે નવાઈ શી.'

પાપનું પ્રાયશ્ચિત સવેળા કરી લેજો :

આલાભાઈને તો હું કહું છું કે આલો, એટલે આપો 'બાપુ તમે જ મને આપોને' ખરી રીતે તો તમારે જ અમને આપવાનું છે. અમે તો પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરી રહ્યા છીએ. ભાનુભાઈ નવાઈ ન લગાડશો, એ તો અમારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત છે.

ઉલટા અમે તો મોડા પડયા છીએ :—

કવિશ્રી હંસ કહે છે 'મા હું તો હરિજનની ઝૂંપડીયે જાઉં' એ રીતે તમે સૌ વેળાસર આ ભૂલ સુધારી લેજો, તેમના બાળકોની કેળવણીનો પ્રશ્ન પણ તમારે જ ઉપાડી લેવો રહ્યો છે. તેઓ શા માટે માંગવા આવે? આટલું કહી તમારા મેળાવડાના પ્રતિદાન રુપે શું આપું? તમે વચન આપ્યું છે તે પાળજો.

માતાઓને :—

તમ પુરુષો કરતાં માગવું તો માતાઓ પાસે સારું છે. તેમનામાં ધર્મભાવના ખૂબ હોય છે. તેઓ સાચી ધર્મદષ્ટિ કેળવશે તો બત્રીસ લક્ષણા માણસોનો સમૂહ પેદા થશે. પછી માગવા જવાનું કયાં રહ્યું? તેઓએ ઝાડુ હાથમાં પકડયા છે તેમ હવે બત્રીસ લક્ષણા પકવવાનો નિશ્ચય કરો.

અંતમાં :-

શ્રોતાજનો આવતી કાલે આપણે સ્થૂળ દેહે છૂટા પડીશું, ભલે તમે એનું વિયોગ દુઃખ ન કરજો હું તો પ્રત્યક્ષે યા પરોક્ષે તમારી વચમાં જ હોઈ શકું. જો તમે ભાલ નળકાંઠા બાજુ નજર કરશો તો, વિના આમંત્રણે આવેલો હું તમારો આટલો ભાવ લઈને જાઉં છું, તેનો બદલો વચનથી શો અપાય? તમારૂં અંતર જે રીતે કહે તે રીતે એનો બદલો મળ્યો માનજો.

પ્રમુખનું વ્યક્તવ્ય

તમે બધાયે મને અહીં બોલાવી આ સ્થાન આપ્યા બદલ આભાર—ગુજરાતના એક સેવક તરીકે આજ લગી વિરમગામ જોયું ન હોતું, તે બદલ શરમ આવે છે. જો કે મારૂં કાર્ય એવું છે કે, ઝાઝી દોડાદોડી કર્યા વગર એક સ્થાને બેસીને કર્યા કરવું. આમ છે, એટલે શરમનો ભાર હળવો કરૂં છું.

૧૯૪૨માં મિત્રતા:

અહીંના મહાસભાવાદી કાર્યકર્તાઓ ૧૯૪૨માં જેલમાં સાથે હતા ત્યારે મિત્રતા સધાયેલી અને હું માનું છું કે, તેઓએ જ અહીં બેઠા બેઠા આજે મને પકડી પાડયો છે. આમ અહીં આવીને ફરજ અદા કરી.

મુનીજીના જ્ઞાનથી ચૂપ:

અત્યાર સુધી જે કાર્યવાહી ચાલી ગઈ અને તેમાં યે મુનીશ્રીનું વક્તવ્ય અને 'વિરમગામનું સરવૈયું' સાંભળીને તેમના જ્ઞાનનો ખ્યાલ કરતાં હું ચૂપ થઇ જાઉં છું. મહાપુરૂષોનું મહત્ત્વજ એ છે કે, તેઓ વગર બોલ્યે આપણી સામે આરસી ધરી દે છે, તેમાં આપણે કેવા છીએ તે જોઇ શકાય. મેં તો આશા રાખેલી કે તમે બધા કંઇક બોલશો કે, 'અમે શું શું કર્યું, અને કેવા છીએ' પણ આ તો તેઓએ જ કહી બતાવ્યું.

મહત્વ સમજજો :–

તેમની આ રીતનું અને સરવૈયામાં કરેલી મહેનતનું મહત્ત્વ સમજજો. સમાજમાં સાચી ક્રાન્તિ કરાવવા માટે કેવી રીતે અને કેટલી મહેનત કરવી પડે છે તેનો આ ઉપરથી ખ્યાલ આવશે. તમારા ઉકરડા કેટલા, ગંદકીનાં સ્થળ કેટલાં, સ્ત્રી રક્ષણની જરૂર કયાં, આ બધું તેઓએ તપાસ્યું છે.

પેઢીઓ જૂની સંસ્કૃતિ

સમારંભ દરમિયાન મને થોડીક વાતો કહી દેવાનું મન થયું હતું તે હવે કહું. આપણા દેશ માટે એક પાશ્ચિમાત્ય વિદ્વાને કહેલી વાત મને યાદ આવતી હતી, અને હજારો વર્ષ પહેલાંનો ઇતિહાસ હું જોતો હતો. એ વિદ્વાન્ એવી મતલબનું કહી ગયો છે કે, હિંદુસ્તાનમાં એક એવી વિચિત્રતા રહેલી છે કે તેઓ સાચા ઓલિયા પુરૂષ પાછળ સદાય ઘેલા રહે છે.

ઓલિયાને વીસરતા નથી

આ પ્રજા વિદ્વાન, પંડિત, કવિ, કળાકાર, ઉપદેશક, શાસ્ત્રી વિગેરેને સાંભળે છે ભલે પણ તેમનું સ્મરણ રાખવાને બદલે તેઓ એકાદ ઓલિયાને

તો પળે પળે યાદ કર્યા કરે છે. વિચિત્રતા એ છે કે એનું મુખ રૂપાળું નહિ હોય, વસ્ત્રોમાં ટાપટીપ ન હોય, દેખાવે ગરીબ હોય, ગાંડો કે પાગલ જેવો જણાતો હોય તો પણ એની પાછળ ઘૂમે છે. આવી સંસ્કારિતા પેઢીઓ જૂની છે.

જ્યાં ગર્વ ઓગાળીને સૌ આવે છે :—

અને ખૂબી તો એ છે કે, જેને સુધરેલા, ભણેલા, કહેવાતા જુવાનિયાઓ કહેવાય છે, તેઓ આ જાતની ટેવને નર્યું ગાંડપણ ગણતાં છતાં તેઓ પણ આવે છે, જવાહરલાલનો જ દાખલો લ્યો. તેઓ ગાંધીજી પ્રત્યે કેવળ શ્રદ્ધાથી જોતા નથી, છતાંયે કબૂલે છે કે, ગાંધી પાસે એવું કશુંક છે, જે પ્રજાને ચેતન આપે છે અને એ શક્તિ અમારી પાસે છે, તેના કરતાં તેમની પાસે વધુ છે. વળી આવા ઓલિયાઓ પાસે કોમીભેદભાવ પણ ટકી શકતો નથી. બધા પોતાનો ગર્વ ઓગાળીને ઓલિયાને શરણે આવે છે. બુદ્ધિ જોર કરે તો પણ હૃદય તેઓને વશ થાય છે.

આવું અહીં જોયું :—

આવી દશા ગાંધીજી પાસે જોઈ હતી. બીજી અહીં જોઈ છે. ખાસ દાખલો તો અહીંનું વિદ્યાર્થીમાનસ ભાઈ પંડયાએ રજૂ કર્યું તે છે.

વિદ્યાર્થીઓમાં ફેલાવજો

મારી તો એ ભાઈને ભલામણ છે કે, આ અનુભવ વિદ્યાર્થી વર્ગમાં જરૂર રજૂ કરે. ખાસ કરીને રાષ્ટ્રીય વિદ્યાર્થીમંડળ સંગઠન કરી રહ્યું છે ત્યારે, આ વાત તેમને જરૂર કરે. અમારા અમદાવાદમાં મને ઘણી વખત કહેવામાં આવે છે કે, 'વિદ્યાર્થીઓની સભામાં ગાંધીના રચનાત્મક કામ વિષે સમજાવો' હું તેઓને આ પ્રકરણ છોડવા.વિનવું છું. કહું છું, જવા દો એ બધી વાતો. સાંભળ્યે માત્ર દહાડો વળવાનો નથી અને વાતોનો કદી પાર આવવાનો નથી. તમને તો સાક્ષાત 'સંતબાલજી'એ સફાઇના ઝાડુ મંત્રમાંથી રચનાત્મક કામનો અર્થ સમજાવી દીધો છે.

અજ્ઞાન-અધોગતિ

પાણીના લોટાની પણ કિંમત આંકનાર જૈન જયારે ગંદકીની કશી પરવા ન કરે અને વધારી મૂકે, ત્યારે કહેવાતા ધર્મનું પતન નહિ તો બીજું શું ? એકબીજાનાં આંગણાં બગડે, વેર વધારે, પડોશી ધર્મ ન સાચવે, ત્યારે જ આવા પુરુષોને આ બાજુ ધ્યાન આપવું પડે છે. સ્ત્રીઓની છેડતી થાય, એ

બાજુ આપણું ધ્યાન આવા પુરૂષો દોરે ત્યારે જ દોરાય. એ બધું નાસ્તિકને પણ આસ્તિક બનાવે છે તેના પુરાવા રૂપે છે.

ગાંધીજીની કિંમતઃ—

આજે તો ગાંધી જગતનું અમોલું રત્ન થઇ પડયું છે. ગાંડી ગણાતી એની વાતો સુવર્ણ સમાન બની છે. નરી હિંસાને માર્ગે જનાર જગતને એણે જે સમયસર ચેતવેલા. તેનો સાર આજે જગત સમજે છે.

હિંસાખોરીને ચીમકીઃ—

બતાવો તો ખરા કે, જ્યાં હિટલર જેવો હારી ગયો, ત્યાં હિન્દ હિંસાને માર્ગે જઇને શું મેળવવાનું છે? તમને 'ફૂટ' કરીને ફટાકડો ફોડતાં આવડે છે, તો તેને તો અણુબોંબ વાપરતાં આવડયું છે, માટે એ બધી વાતો નિરર્થક છે.

સંતબાલની સ્તુતિ નથી

આ બધું કહીને મેં ઓલિયાનું મહત્વ શું છે, એ સમજાવ્યું. પણ એમાં સંતબાલજીની સ્તુતિ નથી, નહોય, તમે બધા ધારત તો એમની પ્રશંસા ગાયેલી મિનિટો બચાવી શકત. તેમની સંસ્કૃતિમાં જ આવા કાર્યો સિદ્ધ કરેલા હોય છે.

પામર ગણાવે છેઃ—

તેઓએ તમારા બધાની સ્તુતિનો કેવો સરસ જવાબ આપ્યો? પોતે પામર છે, એમ કહ્યું. પણ હું તેમને પામર ગણતો નથી. આપણે તો તેમની પાસેથી શીખવા જેવું છે. ગાંધીજીનું દૃષ્ટાંત આપીને તેમણે પોતાની નમ્રતા જાહેર કરી છે.

આવાઓ રાજપુરૂષો નથીઃ-

શું ગાંધીજી રાજપુરૂષ છે? નારેનાં તેમને તો રાજકારણની પડીયે નથી. ફૈજપુર મહાસભામાં કોઇએ તેમને કહેલું કે, હિંદમાં ૩ કરોડને મતાધિકાર છે, ત્યારે એમણે કહ્યું 'ઠીક, તો તો આપણે પેલી બાજુની બહુમતિમાં જઈને ઉભવાના' કેટલું સત્ય કથન! છતાંયે મોટા મોરચાઓ તેમની નેતાગીરી ઇચ્છે છે.

રાજકારણમાં જ સુખ છે?

શું આપણે બધા રાજકીય પુરૂષ થવાના છીએ અને ૪૦ કરોડ માણસો રાજકારણથી ઉન્નત થઈ શકશે શું? નારેના કદાપિ નહિ. તો પછી આપણો ઉદ્ધાર શામાં છે તે આપણે આવા ઓલિયાઓ પાસેથી શીખવાનું છે. તેઓ જ આપણને જીવવું કેમ તે શીખવાડે છે.

સબસે ઊંચી પ્રેમ સગાઇઃ-

આવા પુરૂષો આપણને ઘેર બેઠાં ગંગા આપે છે. હું તો એમ કહું છું, કે રામ અને કૃષ્ણ કરતાં પણ આજે ગાંધીને મોટું જગત ઓળખે છે. કારણ? તેઓ આપણી ચિંતા રાત દિવસ કરે છે.

અસ્પૃશ્યતાઃ-

આલાભાઇએ તેમની ભાંગી તૂટી ભાષામાં કહ્યું કે, મને કલ્પનાયે નહોતી કે, આ પ્રજા મારી સાથે બેસીને ફળનો કકડોયે વાપરશે. તેની જગ્યાએ બધાયે સાથે બેસીને ભોજન કર્યું. તેમને કેટલો આનંદ થયો હશે. વિચારશો તો એ સમજાશે, મારી તો સલાહ છે કે, આપણે આંગણે લગ્ન જેવાં ઉત્સવોમાં પણ તેમને આમંત્રવા.

રાષ્ટ્ર ભાષા અને કોમી ઐકય :—

તમે બધા વર્ધાની રાષ્ટ્રભાષા વિષે તો જાણતા હશો. મારી તમને સૌને સલાહ છે કે, ગાંધીજીએ રાષ્ટ્રના બધા પ્રશ્નોનો સૂક્ષ્મ અભ્યાસ કરીને જે નિચોડ રચનાત્મક કાર્યમાં રેડયો છે તેનું મહત્ત્વ સમજો.

તેમણે રાષ્ટ્રભાષા [ઉર્દૂ કે હિન્દી]નું મહત્ત્વ પણ કહ્યું છે. તમે બધા એ દિશામાં અભ્યાસ કરશો તો, હિંદુ મુસ્લીમ એકતાનો પ્રશ્ન ઉકેલવામાં સરળતા થશે. અને અંગ્રેજોને પણ જવાબ આપી શકાશે. જો કે તેઓ આવું બોલવામાં શોભતા નથી, પણ તેમના તો સ્વભાવમાં જ 'પોલ દેખ કર પેસ જાના' છે. માટે આપણે રાષ્ટ્રનું ઘડતર એવું કરો કે, કયાંઈ પોલ રહેવા પામે નહિ. રાષ્ટ્રભાષાનું આ રીતે મહત્ત્વ છે અને મુસ્લીમ બિરાદરોની શંકા દૂર કરવામાં પણ આ સફળ પ્રયાસ છે.

૫૦ ટકાએ આવું કર્યું હોત તો ?

સંતબાલજીએ અહીં જે કર્યું તે, દેશના પચાસ ટકાએ કર્યું હોત તો આજે ગાંધીજીને કોંગ્રેસમાં જવું ન પડત. જવાહરલાલ મુંબઈને બદલે ગામડાઓમાં ગાજતા હોત અને સમાજની શીકલ બદલાઇ ગઇ હોત.

જનતામાં તાકાત પેદા કરો

સંતબાલજીએ બતાવેલો માર્ગ યાદ રાખજો. લીધેલી પ્રતિજ્ઞા પાળજો અને જો જો કે કેવી અજાયબી થાય છે ?

અંતમાં તેઓશ્રીએ કેટલાંક સુંદર દૃષ્ટાંતો આપીને પ્રેમ અહિંસાના માર્ગની સમજુતી આપી હતી અને જણાવ્યું હતું કે જો આમ થશે તો પશ્ચિમને પુર્વમાં થયેલો નવો અવતાર જોવા આવવું પડશે.

સદ્દભાગ્ય :—

આવા પુરૂષોની હાજરીમાં જીવીએ છીએ તે આપણાં સદ્દભાગ્ય છે પણ હવે જીવતા શીખી લે તો.

સભા રાત્રે અગીઆર લગભગ પુરી થઇ હતી.

ૐ મૈયા

વિરમગામ ચાતુર્માસનું સરવૈયું

સાણંદ ચાતુર્માસના કાળ દરમ્યાન જ, વિરમગામ માટે ચાતુર્માસ કહેલું. વિરમગામનો ખાસ પરિચય જ નહિ, વળી મેલેરિયા માટે તો વિરમગામ પ્રસિદ્ધ ધામ ગણાય. પણ મન સાથે નક્કી થયું તે બસ થયું જ. અમદાવાદના સ્નેહી જનોની માગણી છેલ્લાં વર્ષોથી ઊભીજ હતી. સાણંદ ચાતુર્માસમાં તો પડિયાજીએ ભારે હઠ પકડી. છેવટે વિરમગામ બાદ અમદાવાદને સ્થાન આપવાનું વિચાર્યું. વિરમગામ માટે નકારાત્મક ચેતવણીઓ ખૂબ હતી પણ જે થશે તે ખરું એમ માનીને પણ રખાયું.

ચાતુર્માસ પાછળનાં કારણો

વિરમગામવાસીનું આમંત્રણ હતું જ નહિ. વિરમગામનું ચોમાસું થાય એ સ્નેહી જનોને પણ ભારે અકળાવતું હતું છતાં વિરમગામ કેમ ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મુખ્ય બે કારણો ગણાવી શકાય (૧) ધર્મ દૃષ્ટિએ સમાજ રચનાના વિચારોનું આજે મૂર્તિમંત કાર્યક્ષેત્રરૂપ, ભાલ-નળકાંઠા પ્રયોગ અંગે વિરમગામ સાથે સંબંધ ધરાવતી, કમિંજલા અડતાલીસીનું કામ શરૂઆતથી જ કાચું રહી ગયેલું હોઇને તે પર ધ્યાન આપવા માટે એ અડતાલીસીનો અને એ અડતાલીસી સાથે સંબંધ ધરાવતા વિરમગામ શહેરનો સંપર્ક જરૂરી હતો. (૨) મુંબઈ અને કાઠિયાવાડ-કચ્છ વગેરેને અનુકૂળ પડે તેવું સ્થળ હોઇને બહારનો જનસંપર્ક સહેજે વધુ સુદૃઢ થાય. ખરેજ આ બન્ને મુખ્ય કારણો, સારી પેઠે પાર પડયાં એમ આજે કહી જ શકાય, અને વિના આમંત્રણે આવવા છતાં, આમંત્રણે આવેલા કરતાં વધુ ઉત્સાહ આદર અને સક્રિય ફાળાથી વિરમગામે જે જવાબ વાળ્યો છે તે ખાસ યાદ રહી જાય તેવો છે. આ વિષે કાંઈ વધુ આગળ કહેવાનું આવતું હોઈ, અહીં ચાતુર્માસના તારણ તરફ ખાસ વળું છું.

કમિંજલા સંપર્ક

આ વખતે કમિંજલા ગામનો સંબંધ વધુ ગાઢ અને રસમય બન્યો એ જ રીતે જેજરાએ પણ સુંદર જવાબ વાળ્યો. ચાતુર્માસ પહેલાં એ આખી અડતાલીસી તો ન ફરી શકાઈ પણ લગભગ ૧/૪ ભાગ ફરાયો.

વિરમગામ ચાતુર્માસ પ્રવેશ

જેઠ વદી ૨ ને દિવસે પ્રભાતે, વિરમગામમાં પ્રવેશ કર્યો. જૈનજૈનેતર ભાઈ બેનોનો સ્નેહ જોયો. વિરમગામ તાલુકા સમિતિના પ્રમુખ પુરુષોત્તમદાસની

વખારમાંજ પ્રારંભિક પ્રવચન થયું અને નિવાસ વિરમગામ તાલુકા-સમિતિના મકાનમાં રખાયો. રાત્રે પ્રાર્થના થઇ. લોકો પ્રથમ પ્રથમ બહુવિપુલ સંખ્યામાં રસ લેવા લાગ્યા.

અષાઢ પૂર્ણિમા પહેલાં સટ્ટાનો હોલ ચૈતન્ય પ્રભા થિયેટર, મેજેસ્ટિક સિનેમાનું સ્ટેજ, કચેરીનો ચોક, સુથાર ફળીનો ચોક. એમ અનેક સ્થળે પ્રવચનો થયાં, ગ્રામસંપર્ક કંઇક સધાયો, સ્થળોની માહિતી મેળવી, વિરમગામનો અભ્યાસ કર્યો, નિવાસ તો લગભગ વિરમગામ તાલુકા સમિતિના મકાનમાં જ રહ્યો.

વિરમગામમાં શું ?

વિરમગામમાં જૈનોનાં છ મંદિરો છે, શ્વે. મૂર્તિપૂજક અને શ્વે. સ્થાનકવાસી, ગચ્છના ઉપાશ્રયો છે. મૂર્તિપૂજક વર્ગમાં પાયચંદ્ર ગચ્છ, તપાગચ્છ, વગેરે છે. પણ તપાગચ્છનું પ્રાબલ્ય વિશેષ છે. સ્થાનકવાસી સમાજમાં આઠ કોટી અને છ કોટી એવા બે ભાગલા છે. બન્નેનાં સ્થાનકો જુદાં છે.

વિરમગામમાં જૈનોની વસ્તી કુલ્લે ૬૦૦ ઘરની હશે. બ્રાહ્મણો અને પાટીદારોની મળીને એથી ડબલ ઘરોની વસ્તી હશે. મુખ્યત્વે આ ત્રણ કોમ અને વિરમગામની કુલ્લે વસ્તી ૨૮૦૦૦ માણસોની ગણીએ તો મુસ્લીમ ભાઇઓની વસ્તી ૧/૪ ભાગ ઉપરાંતની છે.

વિરમગામ તાલુકા સમિતિ અમદાવાદ જિલ્લામાં આગળ પડતી છે. મૂળે તો એની શરૂઆત માંડલમાં થયેલી. આજે પણ માંડલના જૈનોનો ફાળો હજુ સરેરાશ જેવો ને તેવો જ ચાલુ રહ્યો છે. સને ૧૯૨૬ પછીથી માંડલથી બદલી, એ વિરમગામ આવી.

૧૯૮૩ની વૃષ્ટિની મહારેલ વખતે, વિરમગામ શહેર સમિતિદ્વારા રૂા. એક લાખ ત્રીસ હજારની રાહત અપાઇ, જો કે આમાં સ્થાયિ ફાળો 'પાંચ કે છ હજારનો જ હશે' ચૂંવાળમાં એઠી રેલ અંગે પણ એમણે મદદ કરી.

બિહાર ભુકંપ વેળા છ હજારની મદદ, બિહાર રિલિફ–સમિતિ તરફથી ગઈ, સસ્તા અનાજની તાલુકામાં થયેલી પ્રવૃત્તિઓમાં પણ એણે કામ કર્યું.

બંગાળ દુષ્કાળ રાહતમાં પણ પાંચેક હજાર અપાયા. આમ માત્ર આર્થિક કે ઉપલક શારીરિક જ નહિ પણ શારીરિક યાતનાઓ પણ વિરમગામ તાલુકા સમિતિ દ્વારા વિરમગામે ખૂબ સહી છે. તેમાં સ્ત્રીઓ પર ઘોડા દોડાવ્યાની વાત ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ છે. ઉપરાંત પણ મીઠાના સત્યાગ્રહ વખતે નાનાભાઈ ભટ્ટ, ચિમનભાઇ વૈષ્ણવ, વગેરેએ આ તાલુકામાં ખૂબ સુંદર કામ કર્યું હતું. વાણી-

સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધ, અને એમ આજ લગી મહાસભાની હાકલમાં વિરમગામ મોખરે રહ્યું છે. ગાંધીજીને હરિજન પર્સ, સરદારનો સ્વાગત સમારંભ, મહાસભાનો સુવર્ણ મહોત્સવ, કસ્તુરબા ફંડ, મહાદેવભાઇ ફંડ વગેરે કાર્યોમાં પણ વિરમગામે ફૂલ પાંખડી ચડાવી છે. હમણાં હમણાં તેઓ વેણીભાઇ બુચના (કે જે આ તાલુકાના મંત્રી હતા અને હવે સદ્‌ગત થયા છે) સ્મારક માટે તાલુકા સમિતિએ રૂ. ૨૫ હજારનો ફાળો ભેગો કરવાનું વિચાર્યું છે અને એમાં પ્રગતિ કરી છે. ફંડફાળા વિષે તો મહત્ત્વ આપણે ન આપી શકીએ, પરંતુ તાલુકાના અને સ્થાનિક કાર્યકરોના આટલા સંપર્ક પછી મારા મન પર સુંદર છાપ પડી છે. તેઓ થોડું કરે, કે ન પણ કરે, પરંતુ સૌજન્ય ખૂબ છે. એમાં મોટો પ્રભાવ મણિલાલ કોઠારીનો હોય તે બનવા જોગ છે. તેઓ જિંદગીના અંત લગી આ સમિતિના પ્રમુખ રહ્યા હતા. ત્યારબાદ પુરુષોત્તમદાસ પટેલ કે જે હાલ પણ છે, સદાચાર, ખાનદાની, ઓછાબોલાપણું: જવાબદારીનું સતત ભાન, એ એમના સદ્‌ગુણો છે : કંઇક આગ્રહીપણું અને ચિકણાપણું, કોઇવાર તેમને રોકે છે પણ હવે તે તરફ પણ તેઓ ઉદ્યત થયા જણાય છે. સમિતિ અને તાલુકાને તેમના પ્રત્યે જે આદર, શ્રદ્ધા છે તે સાચાં જણાય છે.

ગોવિંદભાઈ એટલે આબાલવૃદ્ધ સૌમાં કાર્ય કરનારા અને મર્દ માણસ. બહુ લાંબા વિચાર ન કરે, સાહસ ખેડવા તત્પર, આ બન્ને ભાઇઓ પાટીદાર કોમના છે.

લીલચંદભાઈ મૂળે માંડલના, બહુ ભોલા એટલે પુરુષોત્તમદાસની પૂર્તિ કરે તેવા. માંડલમાં વિરમગામ તાલુકા સમિતિ સ્થપાઇ ત્યારથી જ એ ખૂબ રસ લેનાર. નિયમિતતાના બંધનથી મુક્ત વિહરનારા, એ લીલચંદભાઈ હૃદયના એવા છે કે સૌના મિત્ર બની રહે. આ ભાઇ વાણિયા જૈન, પણ સુધારક જૈન, પૂ. ધર્મવિજયજી મહારાજનું શબ્દામૃત માંડલને મળેલું તે પૈકીના:--

છોટુભાઇ ભટ્ટ, રાષ્ટ્રિયતાના અભ્યાસી અને કુશળ વકીલ. હરિજનની આભડછેટ દૂર કરવામાં દિલથી માનનારા આ ભાઈ તાલુકા સમિતિના મંત્રી છે. બીજા મંત્રી ઉપર કહી ગયા તે ગોવિંદભાઈ છે.

મગનભાઈ શુકલ બાહોશ માણસ છે. સારૂં બોલી શકે છે. સમિતિના સેવા કાર્યોમાં રસ ધરાવનારા છે.

ભીખાભાઈ અંધ, જૈન છે, ઊંડા રાષ્ટ્રિય સેવક છે. વિરમગામની છેલ્લી

લડત વખતે રાષ્ટ્રિય પ્રેમી, શહેરના સૂબા તરીકેની, કાર્યવાહી તેમણે બજાવી હતી.

મગનભાઈ સુખલાલ પણ જૈન છે. એક વખતના મોટા વેપારી, પછીથી ફીલાચંદ દેવચંદ કાર્યના માનીતા મુનિમ, પણ વર્ષો થયાં તેઓ કોંગ્રેસને વરી ચૂકયા છે.

સદ્દગત કરસનદાસભાઈ જો કે જરુરી વેતન લેતા અને ખૂબ સેવા કરેલી. જ્યારે આ મગનભાઈ સુખલાલ આજ સુધી અવૈતનિક રહ્યા છે અને તનમન એમણે કોંગ્રેસ કાર્યમાં જોડી દીધાં છે. સ્વતંત્ર વિચારના ભડ માણસ છે. પોતાના સ્વમાન પૂર્વક થોડું કામ મળે તો કરી લે, અને જરૂરિયાતો મેળવી લે. પણ મહાસભાના આદેશ વખતે હરપળે તૈયાર. વયે પરિપકવ તે જરા તીખા ખરા, પણ ઉત્સાહે યુવાન છે. આવા સેવકોની જરૂરિયાતો કૌટુંબિક નાતે મહાસભા પ્રિય કાર્યકરો ઉઠાવી લે, તો એ ખાતર એમને કશુંજ વિચારવાનું ન રહે, એ થવાની જરુર છે.

રાષ્ટ્રિય સ્ત્રી કાર્યકરોમાં વિરમગામ ખાતે ચંદન બેન જાણીતાં છે. જેલમાં જવા છતાં તેમણે પોતાનાં જૈનરીતિએ મર્યાદિત કરેલાં ખાનપાનોમાં અને નિયમોમાં મચક મૂકી નથી. બહેનો પર ઘોડા દોડાવ્યાની રાષ્ટ્રીય ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ ઘટના પરથી અને અમદાવાદ પિકેટીંગ ખાતે પણ અહીંથી જતી ટુકડીઓ પરથી ખ્યાલ આવી જ જશે કે વિરમગામની સ્ત્રીઓ શું છે ?

આ ઉપરાંત પણ સેવા અને મહાસભા કાર્યમાં બીજા બે મગનભાઇ (૧) મગનભાઈ પંડયાને ખાસ અને મગનભાઈ જોશીનો ઉલ્લેખ પણ કરી શકાય.

દરેક દિશામાં શિવાભાઇ પટેલ માસ્તરની સેવાવૃત્તિ તો જાણીતી છે જ. તેઓ પાટીદાર મંડળ તરફથી વિદ્યાર્થીઓના ફ્રીવર્ગો પણ ચલાવે છે અને બાલમંદિરના સંચાલકોમાં પણ તેમનું નામ છે. આ ગામમાં વ્યાયામ શાળાની ઉત્પત્તિ ૧૯૮૫ માં થઇ. તે પગભર થયા પછી તો હવે સુંદર પ્રકારે તે ચાલે છે. અને વ્યાયામ શાળાના મંત્રી બાબુભાઇ મોહનલાલ છે. વ્યાયામ શાળાના વિદ્યાર્થીઓ રાષ્ટ્રભકિત, સેવા અને સદાચારમાં આંખો ઠારે તેવા છે. જ્યારે જ્યારે રાષ્ટ્રનું, ગામનું કે સમાજનું કામ પડે ત્યારે તે ખડાજ છે. આ બધા પર મુખ્ય અસર રામજીભાઇ ખત્રીની છે. જયંતીભાઇ ખત્રી પણ એમની જ અસર તળે તૈયાર થયેલા છે.

આખા વિરમગામમાં રામજીભાઇના નામ સાથે લોકોનો તેમના પ્રત્યેનો આંતરિક સ્નેહ ઉછળે એવી એ ભાઇએ પ્રતિષ્ઠા મેળવી છે. મીરાંબાઈના આશ્રમમાં તેઓ હતા. હવે ટૂંક વખતમાં ફરી અહીં આવવા વકી છે. હાલ તેના (વ્યાયામ શાળાના) પ્રમુખ ગોવિંદભાઈ પટેલ છે અને ગિજુભાઈની દેખરેખ તળે એ ચાલે છે.

લલ્લુભાઇ અહીંનું બાલમંદિર ચલાવે છે. સાચા અને મૂંગા સેવક, સર્વજનને ગમે તેવા બાળસ્વભાવના. આ ભાઈ પણ રામજીભાઇના સત્સંગે તૈયાર થયેલ આ શહેરનું રત્ન છે.

આવી વ્યકિતઓ અને હજુ આગળ કહેવાશે તેવી વ્યકિતઓ વિરમગામમાં છે.

મુન્સર અને ગંગાસર જેવાં તળાવો વિરમગામના પાદરમાં છે. હાઇસ્કૂલ બહુ વિશાળ જગ્યામાં, ભવ્ય મકાનમાં છે. એક બોર્ડિંગ પણ હાઇસ્કૂલને છે. અંગ્રેજી હાઇસ્કૂલનાં મહા કમ્પાઉંડ અને મકાનો જોઇએ, તેની વ્યાયામશાળા જોઇએ અને બીજી બાજુ ગુજરાતી હાઈસ્કૂલ તથા કન્યાશાળા કે બાળનિશાળની દશા જોઇએ તો નવાઈ સાથે દુઃખ થાય.

કન્યાશાળા અને નિશાળોનાં ઘણાંખરાં મકાનો ભાડાનાં જ છે અને એ મકાનોની દશા ભારે શોચનીય છે. એક કન્યાશાળાના મકાન પાસે તો મૂતરડીની સ્થિતિ મહાન દુઃખદ છે (હજુ પણ છે) જે બાળક બાળિકાઓ ભવિષ્યનાં મહાન આદર્શ નાગરિક નિપજવાનાં છે, જેમને દેવની ઉપમા અપાય છે તેમની આ દશા વિરમગામ જેવા માટે તો ખરેજ શરમરૂપ ગણાય. આપણે ઇચ્છી શું કે, આ મકાનો વિષે વિરમગામવાસીઓનું મુખ્ય પણે ધ્યાન ખેંચાય. મારે કહેવું ઘટે કે ગુજરાતી હાઇસ્કૂલનાં બાળકોનો બગીચો જોઈ મને ખુબ આનંદ થયો. ત્યાંના બાગપ્રેમી શિક્ષકને ધન્યવાદ ઘટે છે. શિવાભાઇ માસ્તરે તેમના લતામંડપ માટે પ્રોત્સાહન આપ્યું તે સારું કર્યું છે. ઉર્દૂશાળાના શિક્ષકોને પણ હું આ શાળાના બગીચાનું અનુકરણ કરવાનું કહેવા લલચાઉં છું, અહીંનું પાટીદાર મંડળ દ્વારા ચાલતું 'વિરમગામ કન્યાવિદ્યાલય' જો કે હમણાં જ ખોલાયું છે, પણ એની ઝડપી પ્રગતિ આશાસ્પદ છે. ગામ સફાઇના કામમાં આ કન્યાઓનો ફાળો નોંધપાત્ર હતો. ટુંક વખત પહેલાં સહભોજનસમારંભ કરીને નાતજાતના ક્ષુદ્ર ભેદો ભૂલવાનું પ્રાથમિક પગલું તેમણે ભર્યું હતું. આ વિદ્યાલયના ઇશ્વરભાઇ પ્રમુખ છે અને વિજયસિંહભાઈ, ડો. નવનીતલાલ, કુબેરદાસ તથા શિવાભાઈ માસ્તર જેવા રસ ધરાવનારા કાર્યકર્તાઓ

આ સંસ્થાને મળ્યા છે. હું ઇચ્છું છું કે, આ કન્યાલયનો આર્થિક ચિંતાનો બોજો જુલેટા જમીનદાર, ચંદુભાઈ તથા ઇશ્વરભાઈ બન્ને ઉઠાવી લે. અને કાર્ય-કર્તાઓ, પાટીદાર કોમમાં સ્ત્રી જાતિની જે અવલેહના જેમ કે વિરમગામ ચાતુ-ર્માસના આગંતુકોને ભોજન વ્યવસ્થા તથા બીજી વ્યવસ્થાનો સઘળો આર્થિક બોજ વિરમગામ વતી ઇશ્વરભાઇએ જ ઉઠાવી લીધો હતો. જે વિષે આગળ ઉલ્લેખ આવ્યો છે તેને દૂરસ્ત કરી પૂર્ણ સ્વમાનપૂર્વક જીવવાની અને પ્રજામાં ઉચ્ચ સંસ્કારો રેડી શકે તેવી ચારિત્રશીલ વ્યકિતઓ ઉત્પન્ન કરવાની કોશીષ કરે.

વિરમગામની હિન્દી ભાષાની પ્રગતિ નોંધપાત્ર છે, અને તેમાં કુબેરભાઇ માસ્તરનો ફાળો મુખ્યત્વે છે.

વિરમગામમાં કોલેરા

વિરમગામમાં પ્રવેશ પહેલાં જ કોલેરા હતો. મને એ સમાચારે અકળા-વેલો. હું અહીં આવ્યો તે પહેલાં કોલેરા રાહત સમિતિ રચાઈ ચૂકી હતી. અલગ એ વોર્ડ ખોલવા માટે કોઈ જ મકાન શહેરમાં કે શહેરની આસપાસ ન મળતાં ના સહકારે કોલેરા રાહત સમિતિને જુનમાં એ વ્યવસ્થા કરવી પડી હતી. આવા એવા કાર્ય માટે મકાન ન મળ્યું એનું મને ખૂબ દુઃખ થયેલું એ મેં એકથી વધુવાર વ્યકત કરેલું, અને આની અસર જે કાંઇ થયેલી તેનો પણ નમૂનો મને જોવા મળેલો છે જે ઘટના હું આગળ કહેવા માગું છું. કોલેરા વેળાએ જે રાહત સમિતિ રચાઈ તેમાં વર્તમાન મ્યુ. તંત્ર તેમજ વિરમગામ તાલુકા સમિતિના સભ્યો તેમજ સ્વયંસેવકોનો પુરેપુરો સહકાર હતો. કાશી બહેનને પણ તેઓએ માગણી કરી બોલાવ્યાં હતાં. ડો. દિનુભાઈ તથા અહીંના સ્થાનિક ડોકટરો અને તલોદવાળા સેવાભાવી સજ્જન ડો. પ્રેમચંદ-ભાઈ વગેરે કાર્ય કરી રહ્યા હતા.

એક સપ્તાહમાં તો ઉપરાઉપરી ઘણા કેસ બની ગયા. પછી વળી ઠીક દેખાયું ત્યાં વળી જોર દેખાયું આમ થોડા સપ્તાહો ચાલ્યા બાદ સાવ શાન્તિ થઈ ગઈ.

મેલેરિયાનો પંજો અને ગ્રામસફાઇ

પણ સામે મેલેરિયાનો પંજો ડોકિયા કરી રહ્યો હતો. ગામની ગંદકીના પ્રમાણમાં થોડો વખત ઠીક ઘટાડો થયેલો પરંતુ ફરી પાછી એની એ દશા આવી ચૂકી હતી.. બન્ને મગનભાઇઓ (મગનભાઈ જોશી અને મગનભાઇ સુખ-

લાલભાઇ) તથા શ્રી અંબાલાલભાઈ ગંદકીની ફરિયાદ લાવ્યા હતા. આજના મ્યુ. તંત્ર ઉપર આધાર રાખવો એ ભારે વાહિયાત વાત હતી. ગ્રામસેવકો જ આ વાત પ્રથમ ઉપાડી લે એ જરૂરનું હતું. ગંદકી દૂર થવાથી રોગ અટકે છે, એમાં જરાપણ શંકા નથી જ પરંતુ આ નિમિત્તે મારો તો સફાઈ કામની પ્રતિષ્ઠા સ્થાપિત કરવાનો અને પરસ્પર જનસંપર્ક સાધવાનો ય લોભ હતો.

સ્મરણ શક્તિના પ્રયોગો પરત્વેનું વિદ્યાર્થીઓ સારુ પ્રવચન રખાયેલું, તેમાં મેં આ વાત મૂકી. ગિજુભાઈ (જેઓ હાલ પ્રેમચંદ રાયચંદ કોલેજમાં ભણે છે અને વ્યાયામ શાળા સાથે જેમનું નામ આવી ગયું છે તેઓ) એ વિચાર માટે થોડો સમય માગ્યો.

વિરમગામ ગ્રામસફાઇ સહાયક સમિતિની ઉત્પત્તિ

આમાંથી વિરમગામ ગ્રામસફાઈ સહાયક સમિતિની ઉત્પત્તિ થઇ, હવે આ સમિતિનું નામ ' ગ્રામસફાઇ સમિતિ ' રહ્યું છે. તા. ૧૪-૭-૪૫નો આ દિવસ વિરમગામ ખાતેનો યાદગાર દિવસ છે. આ સમિતિનો ક્રમિક કેમ વિકાસ થાય અને એનાં મેલેરિયા અટકાયત તથા બીજી રીતે અત્યાર લગીમાં શાં પરિણામ આવ્યાં, તે બધી વિગતો તે સમિતિ તરફથી ભાઈ અંબાલાલે લખેલા લખાણમાં આવી જાય છે. એટલે હું અહીં નહિ ચર્ચું.

પ્રત્યેક શહેરોમાં ગ્રામસફાઇ સમિતિઓ સ્થાપવાની અનિવાર્ય જરૂર છે. ગામડાંમાં પણ જરૂર તો છે જ. મ્યુ. તંત્ર આજે તો અહીં કે બીજે પરાયું છે તે જેમણે પ્રજાસેવકોની સંમતિ વિના સ્વીકાર્યું છે તેમણે પ્રજાનો દ્રોહ કર્યો છે એમ કહેવું જ પડે છે. એટલે એવા લોકોમાં હાર્દિક સેવાભાવની અપેક્ષા રાખવી વધું પડતી છે. પરંતુ માનો કે પૂર્ણપ્રજાકીય મ્યુ. તંત્ર હોય, તો પણ આજની અવદશામાં મ્યુ. તંત્ર અને પ્રજા વચ્ચેની એક મધ્યસ્થ સમિતિ તો જોઇશે જ. પ્રજામાં સફાઇની સહજ ટેવો પાડવામાં અને મ્યુ. તંત્રને સેવામાં જાગૃત રાખવામાં આ મધ્યસ્થ સમિતિ જ કાર્ય કરી શકશે. મ્યુ. તંત્ર ગમે તેટલું સ્વતંત્ર, સાવધાન અને સેવાભાવી હોય, તો પણ પ્રજા જ્યાં લગી સફાઈમાં પૂર્ણદરકારવાળી સહેજે નહીં બને, ત્યાં લગી તે અસરકારક કામ કરી શકવાનું નથી જ. આ મધ્યસ્થ સમિતિ આમ માત્ર ગંદકીની સાફસૂફી જ નહિ પણ સમાજની મનની સાફસૂફીમાં પણ અગત્યનો ભાગ ભજવી શકશે.

હંમેશના લોક સંપર્કમાં આ સમિતિને રહેવાનું થશે. આ સમિતિના કાર્ય-

કરોને ઉપલા વચલા અને નીચલા એ ત્રણે થરોનો અભ્યાસ થશે, દિલપૂર્વકનું તે સમિતિનું કામ સૌને 'પ્યારૂં' લાગશે. તેને હિન્દુ અને મુસ્લિમ એક સરખા ચાહશે, વિરમગામમાં પણ માસિક ગ્રામસફાઈ દિનના મુસ્લિમ લત્તાના, મીઠાં સંભારણાંઓ પૈકીનાં કેટલાંક આ વાતનું પ્રત્યક્ષ ઉત્કટ પ્રમાણ છે. બાળકો, વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો અને બેનો શુદ્ધાં આજે તો આ સમિતિના માસિક સભ્યો રહ્યાં છે જ. ઉપરાંત ગામના બીજા સમાજે પણ સારી પેઠે ભાગ લીધો છે. જેમાં શ્રીમંત અને સામાન્ય બન્ને વર્ગો છે. ઓફિસરો અધિકારીઓ અને શ્રમજીવી પણ છે. જો આ સ્થિતિ લાંબો વખત ચાલુ રહે તો આ કાર્યક્રમ મહાન વિપ્લવકારી કાર્યક્રમ છે. એમાં ઠંડી છતાં ચોક્કસ અને અદ્‌ભુત કાર્યકારિણી તાકાત છે.

ભંગીનું કામ હલકું મનાતું અટકે, અને એ કામને સાચી પ્રતિષ્ઠા મળે, એટલે આભડછેટનું તૂત જ નહિ બલ્કે ખોટી અને અંધશ્રદ્ધાના પાયા પર ઉભેલી નાતોની દલબંધી પણ દૂર થાય. આમ છતાં વર્ણોની મૌલિક વ્યવસ્થા, અને નાતોની સાચી સંગઠન શક્તિ તો વધુ દીપી ઊઠે જ. દા. ત. ભંગીનો પુત્ર પણ સંસ્કારી સદાચારી બને એટલે તેના તરફ લોકોનો તિરસ્કારને બદલે પૂજ્યભાવ જાગે પછી માત્ર જન્મગત ઉંચનીચના ભેદ નહિ રહે પણ સદ્‌ગુણ દુર્ગુણ પરત્વે ઊંચ નીચના ભેદ રહે. આ કામ હલકું અને આ ઊંચું એ ભ્રમ દૂર થાય. શ્રમજીવીઓને સાચું અને ઉચ્ચ સ્થાન મળે અને શ્રમજીવી વર્ગમાં જ્ઞાનની જે કાંઇ ખામી છે તે દૂર થાય. આનું જ નામ તે સંસ્કારમય સમાજ.

ગ્રામ સફાઈનું કામ જો કે આટલું ઉચ્ચ છે છતાં એકી સાથે દરરોજ આવું કામ ન કરી શકે છતાં તે પ્રત્યે જેનો પ્રેમ હોય જ એટલે એ ભૂમિકા નક્કર બનાવવા માટે, આની સાથે જ બીજા ૭ ખાતાંઓને ગોઠવવામાં આવ્યાં છે અને મુખ્ય તેમનું નામ મને પ્રિય અને જે આદર્શ આ બધા કાર્યોની પાછળ છે તે નામ--

'વાત્સલ્ય સેવક સંઘ' ગોઠવવામાં આવ્યું છે. આ સંઘની સ્થાપના તા. ૨૩-૧૦-૪૫ના રોજ થઈ છે. તેના સાત વિભાગો આ મુજબ છે. (૧) ગ્રામ સફાઇ સમિતિ (૨) સફાઈ મદદનીસ સમિતિ (૩) જન રાહત સમિતિ (૪) પ્રાર્થના વિભાગ (૫) પ્રચાર વિભાગ (૬) ભાલ નલકંઠા સહાયક વિભાગ (૭) હરિજન સંપર્ક વિભાગ--

આ પૈકી **ગ્રામસફાઇ સમિતિ** આ બધી સમિતિઓના પાયારૂપ છે. એણે દૈનિક સફાઈ દ્વારા જ સર્વજનમોહક કાર્ય કરી બતાવ્યું છે. **સફાઇ**

અહર્નીશ સમિતિએ પણ માસિક સફાઈ દિન તથા પ્રચાર વગેરેમાં કાર્ય કરી બતાવ્યું છે, **જૈન રાહત સમિતિએ** ઔષધાલયની દિશામાં મેલેરિયાનાં ત્રણ કેન્દ્રો ખોલીને મેલેરિયાના દર્દીઓ પૈકી (જો કે આ વેળા ગંદકીની સફાઈના કારણે મેલેરિયાનો ઉપદ્રવ ઓછો હતો એમ જાણ્યું છે; છતાં જે તેમાં થોડે અંશે સપડાયા હોય તેમને માટે પણ) દવા લેનારને રાહત આપી હતી અને ટ્રેઈન વ્યવહાર રેલ અંગે ખોરવાય ત્યારે તે બંધુ-બેનોને પણ આશ્રય અને બીજી વ્યવસ્થા કરી આપી હતી. આ વખતે આ કાર્યમાં સ્થા. જૈનોની વિશાળ ભોજનશાળા ઉપયોગમાં આવી હતી. એ આશાસ્પદ ઘટના છે. કોલેરા અંગે મકાન ન મળ્યા બદલ જે દુઃખ મેં વ્યકત કરેલું તેનો સંભવ છે કે આ સફળ પ્રત્યાઘાત પણ હોય છે ?—હું આશા રાખું છું કે જૈન પ્રત્યેક જન સેવાનાં કાર્યોમાં એવોજ ઉત્સાહ બતાવશે, કારણ કે તેમની વધુમાં વધુ આ બાબતમાં જવાબદારી છે. જ્યારે તેઓ વિશ્વબંધુત્વનો પાઠ બોલે છે ત્યારે વિરમગામની જનતાનું જો તેમાં અમલી સ્થાન નહિ હોય તો તે શુકપાઠ હાંસી પાત્રજ ગણાશે અને ઉલટું તેઓ રહ્યું સહ્યું પણ તેમનું સમાજમાનું સ્થાન સાવ ગુમાવી બેસશે. ગ્રામ સફાઈમાં સૌથી મોટો હિસ્સો તેમનો હોય એ મારી ખાસ અપેક્ષા છે. કારણ કે દરેક ધર્મો કરતાં ચોકખાઈની બાબતમાં પણ બીજી બાબતોની જેમ વધુમાં વધુ વિચારો અને અમલ તેમના પૂર્વજોએ કર્યો જ છે આજે તેઓ તે કરતાં તદ્દન વિપરીત માર્ગે વળી ગયા છે, જો કે તે બધી વિપરીતતાનાં કારણોમાં જૈન સાધુ સાધ્વી મુખ્ય છે. જે સાધુ સાધ્વી પાંચ સમિતિને માતારૂપે બોલી રોજ યાદ કરે છે તે સાધુ સાધ્વીના અનુયાયીઓ એઠ પર એઠ નાખી હજારો ખદબદતા કીડાના થર જન્માવે એ કેટલી શરમની વાત છે ? તેઓ બાળકોને જ્યાં ત્યાં બેસાડે, પોતે પણ અસુરસવાર શેરીમાં જાજરૂ બેસી જાય, જ્યાં ત્યાં બળખા ફેંકે, આમાં વિવેક જેવું તત્વ પણ ક્યાં રહે છે ? જ્યાં આ પાઠ પણ કાચો છે, જ્યાં માણસાઈનો પાઠ પણ કાચો છે, ત્યાં જૈનત્વનો તો આંકડો હોય જ ક્યાંથી ? એટલે હવે એ ભુલાઈ ગયેલી વાતોને ફરી યાદ કરી, જૈનોએ આવાં કાર્યો પ્રથમ અને જવાબદારીપૂર્ણ ભાર ઉપાડી લીધા સિવાય છૂટકો જ નથી. સદ્‌ભાગ્યે વિરમગામ ગ્રામ-સફાઈ સમિતિના માજી મંત્રી મગનભાઈ સુખલાલ અને વર્તમાન મંત્રી અંબાલાલભાઈ બન્ને પણ જૈનો જ છે. જૈનયુવકોને હું એમનું સેવાનું અનુકરણ કરવાનું સૂચવું છું. ચાલુ જૈનયુવક મંડલની છાપ મારા મન પર સંકુચિત માનસથી બહુ આગળ પડી નથી. હું આશા રાખું છું કે તેઓ હવે મંડલ ચાલુ રાખે તો આજ કરતાં ઘણી વિશાળ કાર્યકારિણી શક્તિ કેળવે, જૈનયુવક તરીકે

તેમની જવાબદારી સૌથી મહાન છે. જૈન ભોજનાલયની હું વ્યાપકતા ઇચ્છું છું.

જન સહાય સમિતનિાં બન્ને કાર્યો (ઔષધાલય રાહત અને ટ્રેન વ્યવહાર સ્તંભન જન્ય રાહત)માં પણ ઉલ્લેખ પાત્રફાળો એમણે (અંબાલાલભાઈએ) આપ્યો છે અને આપ્યે જાય છે. મગનભાઈ પંડયા પણ ઉપલાં બન્ને કાર્યોમાં ખડે પગે હાજર રહેતા. પંડયાએ તો જ્યારે જ્યારે અને જ્યાં જ્યાં ધ્વનિંવર્ધક યંત્રોની જરૂર પડી ત્યાં ત્યાં હસ્તે મુખડે અને સહજ પ્રેરણારૂપ એ સેવા હાજર કરી જ છે. વ્યાયામશાળાના વિદ્યાર્થીઓની કુમકે પણ તેઓ હાજર જ રહ્યા છે, પોતાનો ધીકતો ધંધો કોરે મૂકીને પણ તેઓની હાજરી સેવાકાર્યમાં હોય જ અને ખૂબીની વાત એ છે કે વ્યાખ્યાનોની વ્યવસ્થા કે વ્યાયામ મંડળના નાટય પ્રયોગોથી માંડીને, ગંદકી સફાઈ કામ લગી, કે નિરાધાર મુડદાંની વ્યવસ્થાના કાર્ય લગી પણ તેમનો રસ તો તેવોને તેવો જ અખંડ ! આનેજ હું સાચું બ્રાહ્મણ કાર્ય ગણું છું.

મગનભાઇ જોષીએ ઔષધ રાહતમાં આકર્ષક કાર્ય કરી બતાવ્યું છે. એમાં બે મત નથી. તેઓને આ કાર્યમાં અંતરનો રસ છે. એમની સેવાને લીધે જ ઓછા ખર્ચમાં ઔષધીય રાહત મળી શકી છે. ૩૧૬૦ જેટલીવાર દર્દીઓએ માત્ર ૭૨) રૂપિયાની દવામાં લાભ લીધો હતો. વ્યવસ્થા ખર્ચ અને ઔષધ ખર્ચ મળી માત્ર ત્રણ કેંદ્રોનું મળીને રૂા. ૧૬૩) ખર્ચ આવ્યું છે. આ ઉપરથી મગનભાઇ જોષીને ધન્યવાદ ઘટે છે, પરંતુ તેમના તરફથી એક સવૈતનિક ભાઇના કિસ્સા પરથી મારા મન પર એ સેવાની અસરના સ્થાન કરતાં આ કિસ્સાનું સ્થાન વધી જવા પામ્યું હતું. મગનભાઇનો વાંક હો કે ન હો એ પ્રશ્ન મને મહત્વનો નથી, પણ મગનભાઈ જેવા મનુષ્ય પાસે, પશુને પણ માણસ બનાવવાની હું આશા રાખી શકું, એટલે જ આ કિસ્સાને હું અગત્યનો ગણું છું. જો કે પાછળથી તેમને મારા દુઃખની અસર થઇ હશે, એમ મને લાગ્યું છે, એટલે હું આશા રાખું છું કે જાહેર સેવાના કાર્યોમાં, હવે તેઓ પોતાનો વાત્સલ્યમય સ્વભાવજ વધુ વિકસાવે.

આ રીતે ત્રણે સમિતિઓને કામ કરતી જોઈ આ ત્રણેમાં અને સંઘની ઉત્પત્તિમાં પણ, તથા ગોવિંદભાઇને માથે પ્રેમથી ભાર રાખનાર વ્યક્તિમાં પણ, જે નામ છે તેનો ગૌરવપૂર્વક અહીં ઉલ્લેખ કરવો જોઈએ. તેમનું નામ છે શિવાભાઈ. આ શિવાભાઈ પટેલ ખેતીવાડી ખાતાના મુખ્ય ઓફિસર છે. સફાઇ સમિતિના કામમાં તેમનો ફાળો, મન, તન અને સાધન સમેત છે. આ શિવાભાઇ તો મારી વિરમગામની પ્રાયઃ સર્વ પ્રવૃત્તિઓમાં ઓતપ્રોત આજ લગી

થઈ ગયા છે. એમનો સ્વભાવ પણ લોકપ્રિય છે. હું જ્યારે એમના કપાસના ઉત્પાદન કેમ્પના પ્રદર્શનમાં ગયો ત્યારે તેમનો અભ્યાસ જોઈને છક થઈ ગયો. તેમણે આ દિશામાં મહાન પ્રગતિ કરી છે. એનું કારણ તેમની જવાબદારી પૂર્વકની અંતરની ચીવટ મને લાગી છે. તેમના ઘરની સુઘડતાએ પણ મારા મન પર ઉચ્ચ પ્રતિની છાપ પાડી છે. શિવાભાઈનું ઘર અને બળુભાઈનું ઘર મને સફાઇ, સુઘડતા અને વ્યવસ્થામાં ખાસ પ્રથમ તકે જ સામે તરી આવે તેવાં આદર્શરૂપ વિરમગામમાં લાગ્યાં છે.

પ્રચારવિભાગનું કામ મુખ્યત્વે વિદ્યાર્થીઓનું રહ્યું છે તે સૌની સેવામાં પણ લલ્લુભાઈ અને ભગુભાઈની જોડીને ન ભૂલાય. જો કે તેમાં વ્યાયામ મંડળ તથા ખાસ કરીને તેમના પર રામજીભાઇની છાપ એ હું સમજી શક્યો છું. પ્રાર્થના વિભાગની તો હજુ હવે કસોટી થવાની છે પણ મને લાગે છે કે બળુજીભાઈ અને, લલ્લુભાઈ અને અંબાલાલભાઇ તથા મગનભાઈ જેવી ચુનીભાઈ વગેરેની સતત ખંત રહેશે, તો એ સફળ થશે. શિવાભાઈ ખેતીવાડીવાળા જ્યાં લગી અહીં રહેશે, ત્યાં લગી તો વણમાગ્યે આ સંઘના એક ખાતાંને મદદ મળી જ રહે, એ એમની અત્યાર લગીની કામગિરી પરથી મને સહેજે જણાય છે.

ભાલ નલકાંઠા વિભાગનુ હજુ સ્થાનિક કાર્ય ખાસ આવ્યું નથી એટલે શું કહી શકાય? પણ મગનભાઈ સુખલાલની ધગશ જોતાં તેઓ 'બીજાની પણ આ કાર્યમાં સંપૂર્ણ ઇચ્છાપૂર્વક મદદ મેળવીને તે દ્વારા ભાલ નલકાંઠા વિભાગમાં સક્રિય કાર્ય કરી બતાવશે, એ આશા અસ્થાને આજે તો નથી જ લાગતી, આ કાર્ય જ આજે આપણાં બધાં કાર્યોનું કેન્દ્રસ્થળ છે. એ વારંવાર કહેવાનું ભાગ્યે જ હોય. મગનભાઈ કમિંજલા અડતાલીસીના પર્યટનમાં પૂરેપૂરા કે અમુક અંશે પણ સાથે જ વિચરે એ સંભાવના છે.

હરિજનસંપર્ક વિભાગનું કદાચ તત્કાળજ કાર્ય આવી પડે! હરિજન છાત્રાલયની પુનરાવૃત્તિ થયા બાદ તેમનું કાર્ય વિસ્તરશે. ચમાર અને ભંગીભાઈઓનાં નાનાં મોટાં વ્યસનો છોડાવવાં, તેમની મુશ્કેલીઓમાં સક્રિય સહાનુભૂતિ રાખવી, તેમના શિક્ષણમાં સક્રિય રસ લેવો વગેરે આ વિભાગને લગતાં કાર્યો રહેશે.

વિરમગામ ચાતુર્માસમાં ચમારભાઈઓનો સંપર્ક તો ભાનુભાઈ તથા છોટુભાઇ ભટ્ટ વગેરેને લીધે ભંગી ભાઈઓનો પણ ગોવિંદભાઇ વગેરેને લીધે થયો.

છેલ્લાં હરિજન વાસની રાત્રિ સભાઓ અને નિવાસને લીધે ખૂબ પ્રેમ સંબંધ બંધાયો. આલાભાઇ, સોમાભાઈ, ત્રિભોવનભાઇ, દીપાભાઇ વગેરે ભાઇઓ જોતાં ચમાર કોમની પ્રગતિ સ્પષ્ટ દેખાઇ આવે છે. એ દૃષ્ટિએ ભંગી ભાઇઓની પ્રગતિ ઓછી લાગે. જગતમાં મહાન સેવાપદને અને ખરે જ ઋષિપદને છાજે તેવું કાર્ય તો તેઓ જ કરે છે. એટલે એમના તરફ હવે વિરમગામ વાસીઓએ બહુ જ મુખ્ય ધ્યાન આપવું ઘટે છે.

'હરિજન છાત્રાલય' પુનઃ શરુ થયા બાદ તેમાં તેમને સ્થાન મળે એ વાતો વહેતી થઇ છે. આલાભાઈ વગેરેના મન પર આ વાતની અસર પણ દેખાય છે. આનો અમલ પૂર્ણપણે થાય તો ચમારબંધુઓનું સ્થાન આજના કરતાં ઘણું ઊંચ થશે એવો મારો નમ્ર અભિપ્રાય છે. જો કે આજ તો હરિજનછાત્રાલયમાં તુરત આવે તેવો, ભંગી કોમમાં એક પણ વિદ્યાર્થી નથી જ પણ આથી તત્કાળ દીલાસો ખૂબ મળશે અને તેમને માટેનાં બંધ બારણાં ખુલ્લાં થઈ જશે.

ભંગીભાઇઓની સાથે આલાભાઇ જેવા ચમારભાઇઓએ અને બીજા ગામના સવર્ણ ભાઇઓએ જે સંપર્ક સાધ્યો અને પ્રસાદી પણ સંગાથે લીધી તેથી મને ખૂબ સંતોષ થયો છે.

પોતાને ઘેર હરિજનોને માનપુર્વક મીજબાન તરીકે નોતરી, પાસે બેસી જમાડવામાં શિવાભાઇ ખેતીવાડીવાળાએ જેમ પહેલ કરી તેમ વિરમગામવાસી દરેક કોમમાં આ અનુકરણ થાય એ ઇચ્છવા યોગ્ય છે. જો કે માત્ર આટલેથીજ પતી જતું તો નથી જ તેમ પંક્તિભોજન વિષે મારો અતિઆગ્રહ પણ નથી, પણ સમાજની વિચારક્રાન્તિ માટે આ એક સુંદર નિમિત્ત છે, તેમ લાગવાથી જ મને એ કાર્ય પ્રત્યે અતિ સંતોષ થાય છે એ કહેવું ઘટે.

પંડિત દરબારી લાલજી જેવા ક્રાન્તિકારક વિચારકનો પણ વિરમગામે ઠીક લાભ લીધો તે મને ગમ્યું છે. ચાતુર્માસાર્થે માંડલમાં વિરાજતા મુનિશ્રી ન્યાયવિજયજી મહારાજને લીધેજ આ તક મળી હતી. પંડિતજીના અહિંસા અને બ્રહ્મચર્ય વિષયક પ્રતિપાદન અને વિચારમાં જ્યાં મારો પ્રમાણિક મત ભેદ છે ત્યાં મેં એ ઉલ્લેખ અન્યત્ર કર્યો જ છે. આ ઉપરાંત વિરમગામની પ્રજાએ બીજા પણ અનેક આગંતુકોની ચાતુર્માસ દરમ્યાન જે પ્રેમ સેવા ઉઠાવીને ભાવ બતાવ્યો છે તે પરથી મારા મન પર વિરમગામની જનતાની ન ભૂંસાય તેવી ઊંડી છાપ પડી છે. અલીગઢમાં મુસ્લિમ ભાઇઓએ આમંત્રીને જે ભાવ બતાવ્યો છે, તે પણ મને આશાસ્પદ બન્યો છે. કાસમપુરના મુસ્લિમભાઇઓ સિવાય

બીજા મુસ્લિમભાઇઓનો સંપર્ક સાધવો રહી ગયો છે. બાજાણિયા ભાઇઓ પાસે જોષી લઈ ગયા હતા, તેથી તેમનો પણ પરિચય થયો. બાકી તો અનેકવાર અનેક લત્તાઓમાં અનેક વિષય પર અનેક પ્રવચનો થયાં, તેમાં પણ સમકિતનાં લક્ષણો અંગેના પ્રવચનો કૃષ્ણજયંતી, ગાંધીજયંતી, શિવજયંતી અને સરદારજયંતી વગેરે જયંતીઓનાં પ્રવચનો અને પર્યુષણની અનેકવિધ પ્રવચનોની માળાનો ખાસ ઉલ્લેખ થાય છે. આ ચાતુર્માસમાં ધારવા કરતાં પણ-કદાચ વધુ ગૂજરાત તથા કાઠિયાવાડના કાર્યકરો વગેરેનો ખાસ સંપર્ક રહ્યો છે, વિરમગામ એટલે કાઠિયાવાડ અને ગૂજરાતની સરહદ તેથી એને બન્ને સંસ્કૃતિના સમન્વયની સુંદર તક સાંપડી છે. વિરમગામની નરકબારી તરીકે પંકાએલી જકાત બારીમાં હવે ફેરફાર તો થયો જ છે, પણ હજુ વધુ ધ્યાન આપવું ઘટે છે. મ્યુનિસિપાલીટીના સેનીટેશનખાતાંના ચેરમેને મને પ્રજાની સંમતિ વિના સુપરસીડ થયેલા મ્યુ. તંત્રને સાથ આપ્યો તે બદલ તો મેં મારો વિરોધી મત દર્શાવ્યો જ છે પણ અહીં ગ્રામ સફાઈ સહાયક સમિતિના સહકારમાં તેમણે પોતાની જે ફરજ હોવી જોઈએ તે આ નિમિત્તે પણ બજાવવાનો જે પ્રયત્ન કર્યો છે તેની હું અહીં નોંધ લઉં છું.

ભાઈ જેઠાલાલ આમાં વધુ નોંધ પાત્ર છે. તેમણે અને ચુનીભાઈએ મદદનીશ સમિતિમાં પૂરો સાથ પુરાવ્યો છે. ખાસ કરીને ચુનીભાઈને તો એને માટે વેઠવું પણ પડયું છે. આ કિસ્સામાં આજના મ્યુ, તંત્રની શિથિલતાની મારા મન પર છાપ પડી છે. બાકી ચુનીભાઈનો આ ભોગ તો ધન્યવાદ માગી લે છે. પણ તેમની પાસે હું આથી પણ વધુ વીરતાપૂર્વકની સહનશીલતાની આશા રાખું છું.

આ ચાતુર્માસમાં અનેક ભાઈઓ બેનો આવ્યાં તેમાં પં. દરબારી લાલજી ઉપરાંત ઢેબરભાઇ , મોરારજીભાઇ, અર્જુનલાલા વગેરેના નોંધપાત્ર પ્રસંગો છે.

પુષ્પાબેન, ડૉ. હરિપ્રસાદભાઈ, પાટણના પુનમચંદભાઈ વગેરેએ પંડયા. માસ્તરના પ્રયત્નની યોજનાને લીધે આવેલ.

મુંબઈ ઘાટકોપરના વાસી ભાઇ દુર્લભજી ખેતાણીનાં સ્નેહાળ સૌજન્ય અને તલસ્પર્શી અનુભવોનાં પ્રવચનો અને ચંચળબેન (રવિશંકર મહારાજનાં બેન) ના પ્રવચનની વિરમગામને સુંદર અસર થયાનો અહીં ઉલ્લેખ કરવો ઘટે.

વિરમગામે આમ સક્રિય સળવળાટ પામીને મારા મન પર ખૂબ સારી છાપ પાડી છે. બેનો પણ હૃદયપૂર્વક ગ્રામ સફાઈમાં સાથ આપે અને તબકડાં, પાવડા અને ઝાડુ લઈને બધાં થરનાં અને બધી વયનાં મોટાં નાનાં સૌ અખંડ

એકયે નીકળી પડે એ સામાજિક ક્રાન્તિએ મારી જેમ અનેકને અસર કરી છે એમ હું જોઇ શકું છું.

સ્મૃતિ વિકાસના પ્રયોગોમાં પણ બબુજીભાઈ, શિવાભાઇ ખેતીવાડીવાળા જેવા હાર્દિક રસ લે અને નાના વિદ્યાર્થી સાથે હરીફ વિદ્યાર્થી થઇ બેસે એ દૃષ્ટિએ પણ મને આનંદ આપ્યો છે. એક બે વિદ્યાર્થીઓ અને તેમાંય હર્ષદની આ દિશાની પ્રગતિ જોઈ હું ઇચ્છું છું કે, આ વર્ગ પ્રત્યે જો કાર્ય ઉપાડી લેવામાં આવે તો જેમ દલપતભાઇ જેવા શિક્ષકો સફાઇના પ્રશ્નમાં સક્રિય ઊંડો રસ ધરાવે છે, તેમ સૌ આમાં પણ રસ ધરાવતા થશે. આ પ્રયોગથી શા શા લાભ થાય છે તે વિષે શિવાભાઇ અને બબુજીભાઇએ જે અનુભવો કહ્યા છે તે ગૌરવપ્રદ છે.

આમ જ્યારે જ્યારે જે જે બાબતમાં વાત મૂકી છે કે વિરમગામે જવાબ વાળ્યો જ છે. વિના આમંત્રણે કાર્ય અંગે જ અહીંનું ચાતુર્માસ થયું. તે પણ વિરમગામે ગ્રામ સફાઇ સમિતિની સુંદર ભેટ ધરી અને આથી ભાલ નલકંઠા પ્રયોગ કાર્યમાં આશાની ચોક્કસ પ્રતીતિ મળી. વળી તેમણે ઇશ્વરભાઈ દ્વારા આ ચાતુર્માસના આંગતુકની તન મન સાધન સહિત સેવા ઉપાડી લીધી.

સાણંદના ચાતુર્માસે વિશ્વવાત્સલ્ય ઔષધાલયની ઉત્પત્તિ અને વિકાસની ભેટ આપી. વિરમગામે 'વાત્સલ્ય સેવકસંઘ'ની ઉત્પત્તિની ભેટ આપી છે. હવે પછીના એના વિકાસ માટે એણે આજ ભાવે જવાબદારીપૂર્વક હવે જોવું જ રહ્યું છે એજ હું ઇચ્છું.

આ ચાતુર્માસમાં શ્વે. સ્થા. સમાજના પાઠયક્રમને અંગે જેમ ચાર ધોરણના સર્વ વિભાગો, બાલંભા, જોડિયા વગેરે સ્થળોમાં તૈયાર થયા હતા તેમ આ વેળાએ અહીં પાંચમા છઠ્ઠા અને સાતમા ધોરણનો ઇતિહાસ વિભાગ વ્યવસ્થિત તૈયાર થઇ ગયો છે. આ માટે એકાદ માસ નિવૃત્તિ અર્થે છેલ્લા જયંતી પ્રેસમાં અમો રહ્યા હતા અને ત્યાં પણ વિરમગામવાસીઓનો સહકાર નિવૃતિ આપવામાં પણ હતો. વિરમગામે આટલું આપવા છતાં મેં એવું શું આપ્યું કે વિરમગામ મારા વિદાય માનમાં ઉત્સવ ઉજવે ? મેં તો કહ્યું જ છે ને કહું છું કે મને જો તમે વિદાયમાન આપતા હો એને હું એ માન માનરૂપેજ સ્વીકારી લઉં તો એ માનથી પણ આજ સુધીનું જે કાર્ય ગાંધીજી જેવાએ અમારી પહેલાં કર્યું અને અમે પાછળથી જાગ્યા તેના આ જાહેર પ્રશ્ચાત્તાપનું પ્રદર્શનજ છે. ન્યાયી રીતે આવા માનના અધિકારી તો ગાંધીજી જ છે કે જેમણે ગૃહસ્થ વેશમાં પણ સાધુતા કેવી હોઇ શકે તે અમારા જેવાને કબૂલાવી દીધું અને જગતને નવીન પદાર્થપાઠ પુરો પાડયો.

આટલું સરવૈયું જોયા પછી વિરમગામનો આટલો પ્રેમ જોયા પછી જે કહ્યું છે, તેનુંજ થોડું દિગદર્શન કરૂં. મારી ભવિષ્યની આશા પણ એ દ્વારા પ્રગટ થઇ જશે.

ઉપસંહાર

૧. વાત્સલ્ય સેવક સંઘ ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ કરે તેમનાં સાતે ખાતાંઓ કાર્ય કરતાં રહે અને બીજાં ખાતાં પણ વધે તથા તેમની પ્રગતિ વધતે વધતે એવી થાય કે જેને લીધે એ સંઘ ખરેજ "વિશ્વવાત્સલ્ય સંઘ"નું નમૂનેદાર અંગ બને. આ મારી મુખ્ય અભિલાષા છે.

૨ મુન્સર અને ગંગાસરના સુરક્ષણ માટે એક ખાતું ઉઘાડવાની જરૂર છે. મુન્સરનું તળાવ ગૂજરાત માટે ઇતિહાસના અને શિલ્પના ગૌરવરૂપ છે તેનું સંપૂર્ણ જતન થવું જોઇએ. એક પણ ભાઈ કે બાઈ ત્યાં ગંદકી ન કરે. તેનાં દેવળોની કાંકરીપણ કોઇ ન ખેરવે. ગંગાસરના પ્રજા પજવણીઓના પ્રસંગો હવે તો નથી સંભળાતા પણ તેને સારૂં હિન્દુ મુસ્લિમ બન્ને કોમના સેવકોએ સતત જાગૃત રહેવું ઘટે છે.

૩ હિન્દુ મુસ્લિમ કોમના કાયમી સુસ્નેહમય સંગઠ્ઠન માટે પણ એક એવું ખાતું ખોલવાની જરૂર છે કે જે ગુંડાગીરી અને છેડતીના પ્રસંગોની પુરેપૂરી ખબર લઇને તેવા દોષોથી બન્ને કોમને બચાવે અને અહિંસાની સંગઠ્ઠિત તાકાત બતાવે.

૪ અહીંની જાહેર હોસ્પીટલમાં વોર્ડ બોયની અનિવાર્ય જરૂર છે આ કાર્ય તો તત્કાળ કરવું કે કરાવી જ લેવું જોઇએ.

૫ વિરમગામનો કચરો હાલ જ્યાં અને જે રીતે પડે છે તેમાં સંશોધન થવાની જરૂર છે. ફુણિયું તળાવ પૂરાઇ જાય અને પાણી ગટર સાથે મળી જાય તો વિરમગામનો ભેજનો મોટો પ્રશ્ન ઉકલી જશે. વળી ગામમાં એક પણ ઉકરડો ન હોવો ઘટે.

૬ વિરમગામ મ્યુ.ના સેનીટેશન ખાતાના ચકલેદારોનો પગાર તો ભંગી કુટુંબો કરતાં પણ દયા પાત્ર છે. આ તરફ પ્રત્યેક વિરમગામ વાસીએ ધ્યાન આપવું જોઇએ કારણ કે તેમનું કામ ભંગી ભાઇબહેનો પછીને નંબરે, પણ મહત્વનું છે જ.

૭ પાંજરા પોળની સ્થિતિ સાણંદ જેવી દુઃખદ નથી લાગતી પણ એમાં ગોસેવાની સુંદર પૂર્તિ કરવાની તો જરૂર છે જ આમાં પણ વાત્સલ્ય સેવ:સંઘના સભ્યોનું એક ખાતું રસ લેતું હોય એ ઇચ્છવા યોગ્ય છે.

૮ નિરાશ્રિત, તરછોડાયેલાં કે દબાયેલાંઓને કામચલાઉ આશ્રય આપે, અને એવા સ્થળોના શ્રમની વ્યવસ્થા કરે, તેવા સેવાભાવીઓનું એક ખાતું જરૂરી છે. આમાં એક સ્ત્રી વિભાગ પણ હોય અને એક પુરુષ વિભાગ પણ હોય.

૯ વારંવાર વિરમગામને સંસ્કારોનો મહા લાભ મળે તેને સારુ માસ્તર પંડ્યા ભાઈએ જેમ નોરતાના સમયમાં બહારના અનુભવી વ્યાખ્યાતાઓને આમંત્રી વિરમગામને સુણાવવાનો જે શુભ પ્રયત્ન કર્યો હતો તેમ એક ખાતું એવું જ રહે કે તે એવી તકોને પ્રસંગે પ્રસંગે અપનાવી લે, અને સંસ્કારિતાના પ્રચારમાં સતત ધ્યાન આપે.

૧૦ ગુજરાતી શાળા અને કન્યાશાળાના મકાનો વિષે તો કહેવાયું છે ઉપરાંત ત્યાંના શિક્ષક શિક્ષિકાઓની સ્વમાનપૂર્વક જરૂરિયાતોનો જટિલ પ્રશ્ન જો કે દેશવ્યાપી છે પણ વિરમગામ વાસીઓએ એનો ઉકેલ શોધવો જ જોઈએ.

૧૧ અહીંનું સાર્વજનિક દવાખાનું મકાન અને સ્ટાફની દૃષ્ટિએ ખાસ સંગીન સુધારાવધારા માગે છે. ડૉકટર નવનીતલાલ જેવી વ્યક્તિ એને આશાસ્પદ મળી છે.

૧૨ અહીંનું ડગુમગુ દશાવાળું બાલમંદિર હવે સુદૃઢ બનાવી લેવું ઘટે છે.

૧૩ અહીંનાં વ્યાયામ મંડળની મારા મન પર સારી છાપ છે. તેણે સફાઈ અને અનેક પ્રશ્નોમાં રસ લીધો છે તેમણે ભજવેલા નાટ્ય પ્રયોગોની પણ મને ખરાબ નહીં પણ સારી અસર પડી છે પણ નાટ્ય સ્ટેજ પર પ્રવચનમાં જે સૂચન કર્યું હતું તે જ અહીં ફરી કરું છું કે પૈસા મેળવવાના લોભમાંથી, તેમજ સ્ત્રી વેશ પરિધાનથી તેમણે ચેતતા રહેવું જોઈએ, મતલબ કે તેવા પ્રસંગોએ જાગૃત રહેવું જોઈએ.

૧૪ કસ્ટમ ઓફિસર, શ્રી મોરેની પ્રથમ મુલાકાત, બાલુભાઈ સાથે થઈ તેમ... અભ્યાસ પ્રિય એકાગ્રધૂન, મને આકર્ષક લાગી છે. પોતાની દરેક ફ... જેમાં પણ જો તેઓ આવી રીતે વર્તતા હોય તો સદ્ભાગી છે, એમ... કુટુંબ ખૂબ સંસ્કારી જણાયું છે.

વિરમગામની પ્રજાને વિરમગામના સરવૈયા દ્વારા મેં મારા વિચારો રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે તેમાં વિરમગામની સારી છાપને લીધે ઠીક ઠીક કહેવાઈ ગયું છે. કોઈ બીનામાં કોઈને પણ અજાણતાં અન્યાય થઈ જતો હોય તે બધાની ક્ષમાયાચી લઉં છું. જૈન કહેવડાવતા દરેક વર્ગની ખાસ, કારણ કે તેમને મેં સૌથી વધુ કડવું ઓસડ પાવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

સર્વત્ર શાન્તિ વિસ્તરો

'સંતબાલ'